

FACULTATEA DE TEOLOGIE PASTORALĂ DIN EDINEȚ
Ieromonah Petru Pruteanu

**INTRODUCERE ÎN STUDIUL
LAUDELOR ZILNICE ALE
BISERICII ORTODOXE**

* * *

**VECERNIA ȘI UTRENIA:
istoria și explicarea**

– note de curs pentru studenți –

Zăbriceni, 2008

Introducere în „Liturgica specială”

În teologia românească, compartimentul de liturgică ce urmează să fie studiat de noi a fost numit „Liturgica specială”¹ și el se deosebește de „Liturgica generală” și de „Tipic”. Principalele izvoare și surse bibliografice² sunt comune pentru toate aceste compartimente ale Liturgicii, numai că la Liturgica Specială vom pune un accent deosebit pe istoria și explicarea fiecărei *Laude*, *Taine* și *Ierurgii*, dar mai ales – pe istoria și explicarea *Dumnezeieștii Liturghii*.

În general, cultul ortodox este foarte variat ca formă și conținut, iar diversele rituri și servicii liturgice, ținând cont mai ales de lungimea și complexitatea lor, pot fi împărțite în:

• **Rugăciuni** (εὐχαί, *orationes*, *молитвы*) – prin această subînțelegând nu atât rugăciunile care compun diferite slujbe, ci cele de sine stătătoare, care formează rituri aparte, cum ar fi: *Rugăciunea la însemnarea pruncului*, *Rugăciunea de binecuvântare a strugurilor / stâlpărilor*, *Rugăciunile Sf. Vasile cel Mare (exorcismele)* etc.;

• **Rânduiești** (τάξις / διατάξις, *ordo*, *чин / чины*) – prin această înțelegând niște rituri mai complexe care, pe lângă una sau mai multe rugăciuni, mai conțin și tropare sau alte compoziții imnografice și, adeseori, sunt însoțite de binecuvântări sau alte gesturi liturgice. Dintre cele mai cunoscute enumerăm: *Rânduiala împărțirii* (Canonul și rugăciunile înainte și după împărțire), *Rânduiala Parastasului*, *Rânduiala în ziua întâi după naștere la femeia lehză* și alte servicii, de cele mai multe ori, din categoria *Ierurgiilor*;

• **Slujbe** (ἀκολουθία, *officium*, *последование*) – servicii liturgice care sunt mai dezvoltate ca *Rânduielele* și care, de cele mai multe ori, pe lângă rugăciuni și tropare au *ectenii* și *citiri biblice* (Apostol și Evanghelie). În serviciile liturgice ce primesc denumirea de „Slujbe”, încadrăm *Laudele bisericesti* (despre care vom trata mai jos), dar și *Sfintele Taine*, anumite *Ierurgii* și mai ales *Sfânta și Dumnezeiasca Liturghie*.

Pentru început ne vom ocupa de așa zisele *Laude* sau *Ceasuri bisericesti*, după care vom învăța despre *Liturghie* și celelalte *Taine și Ierurgii* ale Bisericii Ortodoxe.

SISTEMUL ACTUAL AL LAUDELOR (CEASURILOR) DUPĂ CEASLOVUL MONAHAL

În decursul ultimelor șase secole, majoritatea liturgiștilor au susținut ideea că Biserica Ortodoxă, în ciclul unei zile liturgice, are șapte *Laude bisericesti*.³ Însă pentru un studiu mai sistematic și mai aprofundat, noi vom încerca să prezentăm sistemul *Laudelor* așa cum îl întâlnim în cărțile de cult (nu doar în *Ceaslov*) și în istoria slujbelor noastre, și nu cum este prezentat în manualele mai noi sau chiar mai vechi. Menționăm că Biserica nu s-a legat niciodată de un anumit număr de *Laude*, pentru că acesta a variat în timp și în funcție de anumite tradiții locale, de la *două* – la *șase laude*⁴, iar mențiunea din *Psalmul 118:164* trebuie înțeleasă simbolic, ca expresie a plinătății.

Biserica (atât cea văzută, cât și cea nevăzută) Îl laudă pe Dumnezeu neîncetat, iar acest număr de 7, anume aceasta înseamnă. Sistemul de 7 *Laude*, în forma care îl cunoaștem astăzi este destul de

¹ Împărțirea se datorează în special pr. prof. Ene Braniște. Liturgica rusă, care este cea mai bine dezvoltată, nu are o asemenea împărțire, așa cum nu o întâlnim nici în alte tradiții teologice ortodoxe. Totuși, împărțirea nu este rea în sine, de aceea, am folosit-o și noi, dar cu unele amendamente. În anul I de studii, la noi se studiază așa zisa „Liturgică generală”, împărțită în două subcompartimente: *Arheologia bisericască* și *Timpul liturgic*; în anul II se studiază *Tipicul*; iar în anul III – așa zisa „Liturgică specială” care cuprinde doar istoria și explicarea slujbelor (fără rânduielele lor, care sunt studiate detaliat în anul II). După părerea noastră, această repartizare a materiei e mai bună și mai eficientă.

² A se vedea izvoarele și bibliografia prezentată în cursul nostru de *Arheologie bisericască (Liturgică generală)*, dar și în lucrarea noastră *Liturghia Ortodoxă: istorie și actualitate*, Ed. Sophia, 2008, pp. 32-50.

³ Prezentarea acestui sistem, precum și istoria și explicarea fiecărei *Laude* în parte o putem găsi la Pr. Prof. Ene Braniște, *Liturgica Specială*, Ed. „Lumea Credinței” 2005, pp. 23-127.

⁴ A se vedea studiul nostru: *Evoluția rânduielelor tipiconale în Răsăritul Ortodox*, pp. 2-5. (www.teologie.net).

târziu și s-a generalizat datorită Sf. Simeon al Thesalonicului (†1429), cunoscut pentru exagerările privind simbolismele liturgice, iar mai târziu datorită Catehismelor din sec. XVII, printr-o analogie stranie cu 7 Taine.

Curios, dar nici Ceaslovul nu face vreo referire la un anumit număr al Laudelor și nici nu unește anumite Laude doar pentru a obține un anumit număr. Ceaslovul doar prezintă rânduiala a 9 Laude fără să facă o altă mențiune. Săvârșirea Laude se făcea după ora bizantină, iar timpul era împărțit aproximativ în 12 ore de zi și alte 12 ore de noapte (în momentul solstițiilor), dar lungimea zilei și a nopții varia în funcție de lună și anotimp⁵, iar aceasta atrăgea după sine și schimbarea orei de săvârșire a slujbelor și chiar lungimea lor.⁶

Deci, astăzi avem următorul sistem de 9 Laude, împărțit în trei cicluri, a câte trei Laude⁷:

1. Ceasul IX	}	ciclul de seară
2. Vecernia		
3. Pavecernița		
4. Miezonoptica	}	ciclul de dimineață
5. Utrenia		
6. Ceasul I		
7. Ceasul III	}	ciclul de zi
8. Ceasul VI		
9. Obednița / Liturghia		

Observăm că în fiecare ciclul este câte o laudă mai importantă (marcată cu bold / text îngroșat) și că *Ciclul de zi* se încheie cu **Liturghia** sau, mai ales în Postul Mare, cu Obednița. Nu e clar însă de ce Obednița este scoasă din sistemul de 7 Laude, iar Ceasul I a fost comasat cu Utrenia doar pentru a ieși numărul de 7.

Cele două Laude importante: **Vecernia** și **Utrenia** au fost din totdeauna prezente în rânduiala slujbelor: atât la monahi cât și la mireni. Astăzi ele sunt considerate Laude obligatorii (la care trebuie să fii prezent) pentru a sluji Liturghia sau a te împărtăși cu Sfintele Taine. Celelalte însă, sunt considerate Laude exclusiv monahale (mai ales Pavecernița și Miezonoptica) și, în majoritatea Bisericilor Locale, ele nu sunt obligatorii pentru mireni. Doar în Biserica Rusă, și nu peste tot, Ceasurile se citesc după toată regula tipiconală chiar și în parohii.

Este normal ca șirul de Laude să fie încununat de Liturghie („lauda laudelor”) pentru că și evreii numărau momentele de aducere a jertfelor printre laudele simple, iar Laudele creștine își au originea anume în cultul iudaic. Este adevărat că Liturghia, în prezent, nu face parte din Ceaslov (unde sunt celelalte Laude / Ceasuri), dar aceasta pentru că în vechime, monahii, în cea mai mare parte nehirotoniți, nu puteau face Liturghia și o înlocuiau cu Obednița la care, uneori, monahii se împărtășeau singuri cu Sf. Daruri mai înainte Sfințite. Deci nu întâmplător anume din rânduiala Obedniței, Liturghia a împrumutat cele 3 Antifoane care inițial erau altele, și finalul: *Fie numele Domnului binecuvântat...* cu Psalmul 33, iar în cadrul Obedniței avem Crezul (care se rostea înaintea împărtășirii), rugăciunea *Slăbește, lasă, iartă...* ca pregătitoare de împărtășire, apoi *Să se umple gurile noastre...* de după împărtășire etc.⁸

Deci când vorbim de Obedniță, de fapt ne referim la o „liturghie fără preot” a monahilor. Și astăzi, mai ales în mănăstirile de maici unde nu este preot, în locul Liturghiei se săvârșește Obednița, numai că fără împărtășire.

⁵ A se vedea indicațiile din Minei, Sinaxare sau Calendare, unde este indicată lungimea zilei și a nopții pentru fiecare lună în parte. Bineînțeles, acele mențiuni nu sunt întâmplătoare în Mineile și Sinaxarele noastre.

⁶ Aceasta e valabil mai ales în cazul Privegherilor de noapte unde, Tipicul Mănăstirii Sf. Sava, are prevederi deosebite pentru timpul de vară și de iarnă ale anului. Evident, în perioada rece a anului, când nopțile sunt mai lungi și era mai puțin de lucru, și slujbele trebuiau să fie mai lungi.

⁷ Și aici se pot găsi anumite simboluri, mai ales dacă de gândim la *Ierarhia Cerească* a lui Dionisie Areopagitul.

⁸ Toate aceste schimbări se datorează, în special, tradiției tipiconale studite. Datorită acesteia, Ceaslovul monahal savait devine aplicabil și în mănăstirile de oraș, iar mai târziu, chiar și în catedrale și parohii, bineînțeles, suferind anumite schimbări.

Astăzi, noi nu putem să fixăm (și să studiem) un număr al Laudelor bisericesti, doar în baza Ceaslovului savait pe care l-am moștenit, mai ales că acesta are foarte mult lipsuri în organizarea și conținutul lui. De aceea, BOR a editat *Catavasierul* (numită la greci: ΕΓΚΟΛΠΙΟΝ ΤΟΥ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ), ca o carte care să împlinească lipsurile Ceaslovului, dacă ne uităm la aceasta prin prisma tipicului practicat astăzi, fie și neoficial.⁹

Nu ne propunem nici să convingem pe cineva că Biserica Ortodoxă are anume 9 Laude, și nu 7 cum s-a crezut până acum. Nici nu am urmărit acest scop și nici nu e nevoie de așa ceva. Noi doar am enumerat toate Laudele (fără a suprima ceva sau a uni una cu alta) pentru a le putea studia sistematic și logic.

VECERNIA ȘI UTRENIA

Preliminarii

Cele mai importante Laude de seară și dimineață: *Vecernia și Utrenia* au o istorie foarte complexă și de aceea au nevoie de un studiu pe măsură. Singurele abordări serioase în acest domeniu (în limba română) le-a făcut renumitul liturgist – Pr. Prof. Ene Braniște în tratatul său de *Liturgică specială*¹⁰; iar anumite aspecte, dar care țin mai mult de slujba altarului, tot cu referire la aceste Laude, le găsim la Pr. Prof. Petre Vintilescu în *Liturghierul explicat*¹¹. Dar aceste studii, pe lângă faptul că sunt confuze în anumite privințe și nu prezintă foarte sistematic materia, conțin și anumite inexactități și chiar greșeli. De aceea, pentru a ajuta studentul teolog (dar și pe orice alt cititor interesat), încercăm, în baza cursului Pr. Prof. Ene Braniște, să facem un nou suport de curs, mai sistematizat și mai accesibil, la care vom adăuga și unele idei noi pe care le considerăm necesare studiului teologic și care nu se regăsesc în *Liturgică specială*, dar vom și scoate tot ceea ce nu are legătură directă cu cursul sau îl îngreuiază. Din această prezentare vom exclude în primul rând partea care ține de diferitele rânduieli ale acestor slujbe (și care este plasată de Pr. Prof. Ene Braniște înaintea istoriei și exegezei)¹², întru cât acestea nu țin de studiul istorico-exegetic, ci de cel tipiconal. O altă noutate importantă în acest curs va fi folosirea unei bibliografii rusești mai noi și mai vechi, neexplorată de liturgiștii români.

Din păcate, nu am reușit să încadrăm în acest suport de curs și informațiile despre Litia Vecerniei și cea a Utreniei¹³, dar tocmai pentru că subiectul este foarte vast, am lăsat aceasta pentru un studiu aparte, mai ales că acest subiect nu este explorat deloc în liturgica românească.

În cele ce urmează vom prezenta separat Laudele Vecerniei (fără Litie) și a Utreniei, deși ele pot fi studiate și împreună sau paralel, mai ales că în cadrul slujbei de Priveghere ele formează ca un tot întreg. Nu pretindem la o mare originalitatea în ceea ce facem, căci nu acesta e scopul, ci acela de a da un instrument eficient de lucru studentului teolog. Nu de puține ori am fost nevoiți să corectăm anumite idei și ipoteze ale Pr. Prof. Ene Braniște. De asemenea am făcut unele concretizări privind particularitățile de cult ale Bisericii din Basarabia.

Mulțumim lui Dumnezeu pentru toate!

⁹ Poate că chiar s-ar impune editarea unui „Ceaslov catedral și parohial” care să răspundă rigorilor și cerințelor liturgice de astăzi.

¹⁰ Editura „Lumea Crediinței” 2005, pp. 34 -110.

¹¹ Editura IBM BOR, 1998.

¹² Considerăm că aceasta este și o greșeală metodologică, pentru că atât istoria cât și explicarea pornesc de la rânduielile aflate acum în uz, dar se neglijează vechile rânduieli care, deși uitate, au marcat direct sau indirect conținutul Laudei. (Vezi și nota 1 din acest studiu.)

¹³ Litia Utreniei este partea slujbei de dimineață (odinioară foarte dezvoltată), care se putea între stihira de după Evanghelie (duminica: *Înviind Iisus din mormânt...*) și Ecfonisul *Cu mila și cu îndurările...*, care încheia această Litie. Despre ea se știe foarte puțin în liturgica românească și puțini își pun problema rugăciunii *Mântuiește Dumnezeule poporul Tău...*, care se pune uneori în acest moment. Nici Litia Vecerniei nu a fost pe deplin studiată și sunt foarte multe de spus. Tocmai de aceea am găsit de cuviință să nu punem toate acele informații în acest curs, care nu este altceva decât o parte a materiei obligatorii de studiu. (A se vedea la acest subiect, Успенский Н. Д. *Чин всенощного бдения на Православном Востоке и в Русской Церкви*. Moscova 2004.)

VECERNIA

Denumirile slujbei

Vecernia sau *slujba de seară* este lauda bisericească cu care se începe serviciul divin public al fiecărei zile liturgice. Termenul de *Vecernie*, întrebuințat astăzi în chip curent pentru denumirea acestei slujbe, este de origine slavonă (de la *вечер* – *seară*); el traduce exact cuvântul grecesc *ἑσπερινός* (de la *ἑσπέρα* – *seară*), care la greci înseamnă „vecernie”. Echivalentul latinesc al acestuia este *vesperae*.

Timpul săvârșirii

În vechime, Vecernia se săvârșea după apusul soarelui, la ieșirea luceafărului de seară sau pe la aprinsul luminilor, de unde vine și denumirea grecească cea mai veche: *λυχνικὸν* (lat. *Lucernare*), pe care o găsim în scrieri din sec. IV¹⁴. Astăzi, după *Tipic*, vremea săvârșirii Vecerniei este ceasul al zecelea din zi, adică, în funcție de anotimp, între orele 16.00-18.00¹⁵. În mănăstiri, la sărbătorile cu priveghere (sâmbătă seara, în ajunul praznicelor împărătești și al sărbătorilor sfinților mai importanți), Vecernia se oficiază după apusul soarelui, urmată de Litie și Utrenie. Ca excepție de la regula generală, în ceea ce privește timpul săvârșirii, Vecernia se face în timpul dimineții în următoarele cazuri: în Duminica Rusaliilor (Vecernia Lunii Rusaliilor, care se săvârșește în ziua de Rusalii, îndată după Liturghie), în Vinerea Patimilor (Vecernia Sâmbetei Patimilor, care în unele părți, mai ales la bisericile parohiale, se face pe la prânz sau imediat după slujba Ceasurilor Împărătești), și în toate cazurile când Vecernia se unește cu una din cele trei Liturghii: cu Liturghia Darurilor mai înainte Sfințite (în toate miercurile și vinerile din Postul Mare, afară de Vinerea Patimilor); cu cea a Sf. Vasile (de patru ori pe an: în ajunul Crăciunului, în ajunul Botezului Domnului, în Joia și Sâmbăta Patimilor), sau cu cea a Sf. Ioan Gură de Aur (la Bunavestire, în cazul când acest praznic cade în una din zilele de rând ale săptămânii, adică de luni până vineri, inclusiv în Păresimi).

Scopul Vecerniei (ca rugăciune de seară) și semnificațiile ei duhovnicești

Scopul sau rostul rugăciunii de seară este să aducem lui Dumnezeu mulțumire pentru ziua care a trecut și să-i cerem ajutor pentru petrecerea în pace a nopții care se apropie

Sfârșitul zilei și apropierea serii sunt momente de popas important în viața noastră zilnică. O zi trăită înseamnă și un pas în plus spre sfârșitul ireversibil al vieții noastre pământești, întunericul nopții care se apropie ne duce cu gândul, fără să vrem, la apusul vieții noastre, la moarte, iar gândul morții i-a făcut întotdeauna pe oameni să-și aducă aminte și de Dumnezeu, Stăpânul vieții și al morții.

Asemenea gânduri și stări sufletești trăiau, mai intens decât noi, creștinii Bisericii primare, care raportau totul la Dumnezeu. După cum am văzut, seara pentru ei nu numai încheierea unei zile de muncă, ci și începutul unei noi zile. În momentul de răscruce dintre două zile consecutive din viața lor, ei se simțeau datori să aducă lui Dumnezeu, ca pe o „jertfă de seară”, ofranda laudei ei de mulțumire pentru ziua încheiată și totodată să-i ceară, pentru rugăciune smerită, ajutorul pentru trecerea în pace a nopții care se apropia; de aceea rugăciunea de seară era socotită ca o datorie de căpetenie a vechilor creștini și ea avea, în viața lor religioasă, o semnificație și o importanță deosebită.

Identificarea lui Hristos cu Lumina spirituală și veșnică, pe care „întunericul nu a cuprins-o” (In. 1:5) și care nu apune niciodată, inspira și caracteriza rugăciunea de seară a Bisericii primare. Ideea aceasta o dezvoltă, printre cei dintâi, Sfântul Ciprian, episcopul Cartaginei († 258): „Ni se cuvine a ne ruga din nou la apusul soarelui și la sfârșitul zilei; căci Hristos este soarele adevărat și

¹⁴ Vezi, de ex., Aetheria (Silvia) *Peregrinatio ad loca sancta*, cap.XXIV Termenul grecesc *λυχνία* vine de la *λυχνος* (οπαίτ, lampă, lumânare, sfeșnic) și corespunde cu cel latinesc *licerna*, de la *lux-lucis* (lumina) de unde și termenul francez *lucernaire*, întrebuințat uneori pentru Vecernie.

¹⁵ După unele vechi cărți românești de învățătură pentru preoți (ca *Synopsis*, Iași, 1751, F.48 v.), Vecernia se face la Ceasul al 12-lea din zi (adică la trei ceasuri după Ceasul al IX-lea).

ziua cea adevărată. Și apunând soarele și (sfârșindu-se) ziua lumii, când ne rugăm și cerem ca să vină peste noi iarăși lumina, implorăm venirea lui Hristos, Cel ce ne va da harul luminii veșnice”¹⁶.

Cu un veac mai târziu, vorbind despre datoria creștină a rugăciunii de seară, Sfântul Vasile cel Mare spunea: „...Când ziua se sfârșește, se cade a mulțumi pentru toate câte am primit în curgerea zilei aceleia și pentru toate câte am împlinit cu bun spor; apoi să mărturisim toate câte nu le-am împlinit, fie că greșeala noastră e cu voie, sau fără voie, sau în taină făcută, fie prin cuvinte, ori prin fapte, ori ascunsă în inimă; pentru toate trebuie să-L facem pe Dumnezeu îndurător, prin rugăciune. Căci cugetarea asupra celor trecute e de mai folos, ca să nu cădem iarăși în asemenea păcate; căci de aceea s-a și spus (Ps. 4:4): „De cele ce ziceți în inimile voastre, întru așternuturile voastre vă căiți”¹⁷. Cam în aceeași vreme (secolele IV-V), autorul anonim al *Așezămintelor apostolice* îi îndemna pe creștini: „Seara (faceți rugăciuni) drept mulțumire (lui Dumnezeu) că v-a dat noaptea spre odihnă de osteneala din timpul zilei”¹⁸. Ideile Sfântului Ciprian și ale Sfântului Vasile despre scopul și semnificația rugăciunii de seară în viața religioasă creștină au inspirat, în cea mai mare parte, și textul celor șapte rugăciuni ale serii (“ale luminilor”), citite de preot în taină la începutul Vecerniei (a se vedea textul lor, în *Liturghier*).

Originea ritualului principal al Vecerniei. Descrieri vechi ale Vecerniei

Obiceiul de a sfinți seara printr-o rugăciune sau slujbă specială exista și la evrei. Esențialul acestuia îl constituia *ritul aprinderii și așezării sfeșnicului cu lumini*, în fața căruia arhierul aprindea tămâie și care apoi trebuia să ardă toată noaptea „înaintea Domului”, adică în fața perdelei din Cortul mărturiei (vezi Ieșire 30:6-8 și Lev. 24:14). Ritul acesta a trecut și în viața religioasă a primelor generații creștine, alcătuite în cea mai mare parte de foști evrei, el căpătând o semnificație nouă, creștină: „lumina lină” a sfeșnicului aprins la vreme de seară le aducea aminte creștinilor despre „Cuvântul (care) era lumina cea adevărată și Care, venind în lume, luminează pe tot omul” (In. 1:19). Încă din veacul al doilea, Tertulian amintește despre obiceiul aprinderii sfeșnicului la adunările de seară pentru rugăciune, în desfășurarea căreia domnea improvizația¹⁹. Curând însă s-a constituit un ritual întrebunțat peste tot, în cadrul căruia rugăciunea principală, care însoțea ritul aprinderii sfeșnicului de seară, avea ca temă predominantă exprimarea mulțumirii pentru lumina naturală a zilei și pentru cea spirituală adusă de Mântuitorul. De o astfel de „mulțumire de seară” (επιλόχνιος εὐχαριστία) amintește atât Sfântul Grigore de Nyssa, în *Viața Sfintei Macrina*, cât și Sfântul Vasile cel Mare, care vorbește despre obligația creștinilor de a aduce lui Dumnezeu laudă de mulțumire la sfârșitul zilei, prin cântarea imnului „Lumină lină...”, din care el citează un scurt fragment²⁰. Cam în aceeași vreme, în Apus, Fericitul Ieronim o îndemna pe una din corespondentele sale ca, “aprinzând sfeșnicul să aducă jertfă de seară”.

Cea dintâi descriere a ritualului rugăciunii de seară o găsim în așa numita *Rânduială bisericească egipteană*, care este o prelucrare a lucrării *Tradiția apostolică*, a lui Ipolit Romanul din secolul III (cap. 25)²¹. Un ritual asemănător ne transmite și un alt document, similar, din aceeași grupă a „Rânduielilor bisericești”, și anume *Testamentum Domini* (cart. II, cap.11). Mai amănunțit ni se descrie rânduiala slujbei de seară în al treilea document, din aceeași categorie cu cele dinainte, adică în *Constituțiile Apostolice* (Așezămintele Sfinților Apostoli) din sec IV-V²².

În Orient, sec. IV-VIII. Informații interesante despre felul cum se săvârșea slujba de seară la Ierusalim, mai ales în Săptămâna Patimilor, slujba care prezenta multe analogii cu cea de astăzi, ne dă, prin anii 380-385, pelerina apuseană *Aetheria* sau Egeria (alias Silvia), în însemnările ei de călătorie la Locurile Sfinte.²³ Din informațiile date de ea și de alte izvoare, vedem că în a doua

¹⁶ *De dominica oratione*, cap. 35 (P.L. 4, col.560).

¹⁷ *Regulile monahale mari*, 37,4..

¹⁸ Cart. VIII, cap.34.

¹⁹ *Apologeticum*, cap.39.

²⁰ Despre *Sfântul Duh*, XXIX, 73.

²¹ Textul în românește cu unele comentarii au fost editate de Pr. Petru Buburuz, *Sfântul Ipolit Romanul și Tradiția Apostolică*, Chișinău 2002, 264 p.

²² Cart. VIII, cap. 35-37.

²³ *Peregrinatio ad loca sancta*, cap.24 (Ethérie, *Journal de voyage*, texte latin, introd. et trad. de H. Pétré, nouveau tirage, Paris, 1971, p. 188.ș.a.). Aici Vecernia era însoțită, datorită specificului locului, și de anumite litanii / procesiuni la anumite locuri sfinte: Golgota, Mormântul Domnului, etc., care de fapt, se aflau toate sub bolta Martyrionului. Aceste procesiuni se vor dezvolta în ritul catedral de la Constantinopol sub forma procesiunilor la skevofylakion și baptisteriu.

jumătate a secolului IV se fixase deja o rânduială a slujbei de seară, cu ritul originar și central al aprinderii luminilor, cu rugăciuni și cântări de imne și de psalmi cântați antifonic (în special Psalmul 140 care este cel mai vechi; mai târziu s-au adăugat psalmi din Catisma a XVIII, iar de prin sec. VIII, Vecernia se începe cu Psalmul 103). La ele se adăugau și câteva rugăciuni ale episcopului / preotului – în special una de la sfârșit de plecare a capetelor²⁴. În general, aceste rânduieli primare erau întrebuințate în Palestina, Capadocia și alte zone ale Răsăritului creștin (mai puțin Constantinopolul și Grecia de astăzi). Între aceste zone existau însă și diferențe care depindeau în primul rând de capacitatea de preluare și folosire a materialului imnografic compus, în cea mai mare parte, la Mănăstirea Sf. Sava de lângă Ierusalim.

În jurul anului 600, călugărul Ioan Moshul și Sofronie (viitorul patriarh al Ierusalimului), vizitându-l pe starețul Nil al Mănăstirii din Sinai, asistă acolo la slujba unei Vecernii de sâmbătă seara, pe care ei o descriu. Ea cuprindea, între altele: Psalmul I („Fericit bărbatul...”), Psalmul 140 („Doamne, strigat-am către Tine...”), imnul „Lumină lină...”, rugăciunea „Învrednicește-ne, Doamne...” și rugăciunea lui Simeon („Acum slobozește...”). Dar totodată, această descriere arată că slujba monahală a egumenului Nil încă nu avea stihiri și tropare, ceea ce a stârnit nedumerirea pelerinilor săi Ioan și Sofronie, care deja erau obișnuiți ca la Ierusalim să le audă (în special datorită „școlii imnografice” de la Mănăstirea Sf. Sava)²⁵. Aceasta demonstrează odată în plus că slujba Vecerniei (ca și celelalte) nu a cunoscut aceeași dezvoltare peste tot.

Constantinopol, sec. VII-XII. Către sfârșitul secolului VII, *Sinodul Trulan* (692) vorbește, în Canonul 90, despre intrarea preoților în altar (Intrarea de astăzi), la Vecernia de sâmbătă seara și duminică seara. De fapt această Intrare însemna și la propriu intrarea (nu re-intrarea) clericilor în altar, căci până la Intrare întreaga rânduială se făcea în mijlocul bisericii.²⁶ *Evhologhiul catedral de la Constantinopol* (Codicele Barberini grec 336 din Biblioteca Vaticanului, secolele VIII-IX) ne transmite și textul rugăciunilor citite de preot în timpul Vecerniei, aproape identice cu cele de astăzi, știindu-se că ele sunt anume de origine constantinopolitană, puse uneori pe seama Sf. Gherman al Constantinopolului.

Vecernia (dar și Utrenia) din acea vreme, dar mai ales cea din sec. IX-XII de la Constantinopol se începea în mijlocul bisericii cu *Binecuvântată este Împărăția...*, după care urmau 2 serii a câte trei antifoane (după Psaltirea antifonică constantinopolitană); În prima serie se cântau Psalmii 85 și 140 care constituiau Antifoanele neschimbabile ale Vecerniei, iar ceilalți Psalmi erau rânduieți după zilele săptămânii. Urma prochimenul (uneori cu Paremii) apoi a doua serie de Antifoane ce consta din Psalmii: 114, 115 și 116; la primul Antifon se cânta refrenul: *Pentru rugăciunile Născătoarei de Dumnezeu...*, la al doilea: *Mântuiește-ne pe noi Fiul lui Dumnezeu... + Unule Născut...*, iar la al III-lea: *Sfinte Dumnezeule...* – după o rânduială asemănătoare cu cea a Liturghiei. Pentru că erau 6 Antifoane, erau și 6 rugăciuni (deși numărul lor în manuscrise variază de la 4 la 11).²⁷ Menționăm că acest tip de Vecernie (numit de Sf. Simeon al Thesalonicului „rânduiala cântării – asmatike akolouthia”) nu avea în rânduiala ei Ps. 103 și nici alte stihiri și tropare. Deja prin sec. XI, când la Constantinopol se generalizează Ceaslovul savait, rânduiala descrisă mai sus începe să dispară sau să fie combinată cu rânduielile monahale, mai ales datorită rânduielilor de la Mănăstirea Studion care se impun în tot Bizanțul european și nu numai. Totuși, în sec. XIV, Sf. Simeon al Thesalonicului arată că această rânduială se mai păstra pe alocuri, dar era pe cale de dispariție din cauza lungimii ei excesive și a lipsei de cântăreți buni.²⁸

Sec. XIII și mai departe. În mod evident, în sec. XIII se generalizează Vecernia de tip savaito-studit, din ritul catedral constantinopolitan împrumutându-se doar rugăciunile și alte câteva elemente neînsemnate, iar restul slujbei fiind fundamentate pe ritul mănăstiresc al Vecerniei. Deja

²⁴ Acesta de fapt, constituie încă din vechime un element indispensabil Vecerniei, Utreniei și Liturghiei (prin Rugăciunea de după Amvon) care marca și binecuvântarea de concediere.

²⁵ Povestirea lui *Ioan Moshos și a lui Sofronie*, ed. de J. B. Pitra, în *Juris ecclesiastici Graecorum historia et monumenta*, I, Roma, 1864, pp. 220-221. Relatarea desfășurată o găsim și la Petre Vintilescu, *Poezia imnografică*, Buc. 1943, p. 67.

²⁶ Însăși lumina nu era scoasă din altar, așa cum se făcea peste tot în Răsărit (imitând scoaterea luminii din Sf. Mormânt la Ierusalim), ci se aducea din afară printr-un fasta deosebit.

²⁷ Din sec. XIV s-a fixat numărul de 7 rugăciuni ale Vecerniei, pe lângă cea a Intrării și a plecării capetelor de la sfârșit. (Дмитриевский А. А. Вечерние Светильничные Молитвы // Историческая судьба их, положение в древнейших евхологиях славяно-русских и греческих и нынешнее место в Служебнике. Московские Епархиальные Ведомости №9-10/2004).

²⁸ Pr. Grigorii Vulfenden și Mihail Jeltov, *Vecernia*, în *Enciclopedia Ortodoxă* (Moscova 2004), vol. 7, pp.78-85.

pe la începutul secolului XV, *Simeon al Tesalonicului* ne dă cea dintâi descriere amănunțită și explicare a Vecerniei din timpul său, care era absolut identică cu cea de azi atât pentru zilele de rând, cât și pentru cele de sărbătoare²⁹.

La uniformizarea rânduiei Vecerniei, adică la fixarea ei în forma pe care o are azi, a contribuit și apariția cărților tipărite, de la sfârșitul secolului XV înainte.

Explicarea rânduiei actuale a Vecerniei

Partea introductivă. De multe ori, Laudele sunt puse în strânsă legătură cu istoria sfântă a mântuirii neamului omenesc. Fiecare dintre ele amintește sau simbolizează una ori alta dintre perioadele sau din momentele și faptele cele mai însemnate ale iconomiei mântuirii. Din punctul acesta de vedere, Vecernia evocă epoca cea mai veche din istoria sfântă: Epoca Vechiului Testament, adică vremea revelației nedepline, dinainte de venirea Mântuitorului; iar în legătură cu viața pământească a lui Hristos, Vecernia ne aduce aminte de ridicarea de pe cruce și înmormântarea Domnului, care, precum știm, au avut loc seară³⁰. Vechii Părinți bisericești o puneau în strânsă legătură cu Cina Domnului și cu moartea Lui pe cruce³¹.

Formula de binecuvântare de la începutul Vecerniei („Binecuvântat este Dumnezeu nostru...”) arată că, în epoca de început a istoriei mântuirii, pe care o reprezintă această slujbă, omenirea nu știa altceva despre Dumnezeu decât că El există și că e unul singur. Caracterul nedesăvârșit al revelației din acele îndepărtate vremuri este simbolizat și prin faptul că, la începutul slujbei, se deschide numai perdeaua catapetesmei, pe când sfințele uși rămân închise, închipuind astfel cunoașterea nedeslușită și vagă, pe care lumea o avea atunci pentru Dumnezeu și care se întemeia mai mult pe amintirea revelației primordiale, de la creație.

Preotul dă binecuvântarea de început, din altar, deoarece altarul bisericii închipuie cerul sau paradisul, iar preotul îi închipuie acum pe primii oameni, în timpul cât erau încă în rai, înainte de căderea lor în păcat.

Psalmul 103 („Binecuvântează, suflete al meu pe Domnul...”), care în *Psaltire*, are supratitlul „*Despre facerea lumii*”, ne vorbește despre creația lumii, despre frumusețea și minunățiile firii, așa cum se înfățișa ea atunci când ieșise din mâna Ziditorului și când toate câte făcuse Dumnezeu erau „bune foarte” (Facere, I, 31); el zugrăvește totodată, cu măiestrie, providența sau purtarea de grijă a lui Dumnezeu față de făpturile Sale. De aceea, Biserica l-a găsit potrivit pentru preamărirea lui Dumnezeu – Creatorul la începutul unei noi zile și de aceea i se mai spune și *psalmul introductiv* sau *începător* (al Vecerniei și totodată al zilei: προοιμακός ψαλμός, предначинательный псалм). El a fost consacrat ca psalm specific al slujbei de seară (ψαλμός ἑσπερινός), mai ales pentru că în versetele 21-21, care se repetă la sfârșitul psalmului, se vorbește și de apusul soarelui: „Soarele și-a cunoscut apusul său; pus-ai întuneric și să s-a făcut noapte, într-o vreme vor trece toate fiarele pădurii”.

Ieșirea preotului din altar și rămânerea lui în fața ușilor împărătești închise, unde el citește (în taină) rugăciunile luminilor și de unde rostește apoi ectenia mare, reprezintă (simbolic) omenirea de dinaintea venirii Mântuitorului, implorând mila dumnezeiască, în fața porților zăvorâte, ale cerului.

Rugăciunile pe care preotul le citește în taină, în fața ușilor împărătești, se numesc *rugăciunile Vecerniei* sau *ale luminilor de seară* (εὐχαριστοῦ)³² pentru că ele se citeau odinioară la vremea când se aprindeau în biserici luminile sfeșnicelor și ale candelelor, menite să risipească întunericul nopții. De aceea, în ele este vorba de lumina spirituală a cunoașterii de Dumnezeu, care luminează cărările oamenilor în întunericul necunoașterii și ale păcatului. În rânduiala de azi a

²⁹ *Despre dumnezeiasca rugăciune*, cap. 331-334, 336-348, în trad. Rom. tip. De Toma Teodorescu, *Traktat asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe...*, București, 1865, pp. 214-229.

³⁰ Vezi, de ex., *Povățuirile din Liturghier*: „...Slujitorul altarului... dator este... să săvârșească Vecernia (sau să o asculte); la care, cu cucernicie să gândească în sine și cu umilință să cugete, cum Domnul... Hristos, după mântuitoarele Sale patimi, vineri seara s-a răstignit pe cruce pentru păcatele noastre și a murit pentru mântuirea noastră...” etc.

³¹ Vezi, de ex., Sfântul Ioan Cassian, *De institutis coenobiorum*, cart. III, cap. 3: „Cum că jertfele de seară se aduceau în biserică, o putem dovedi chiar din cuvintele lui David: *Să se îndrepteze rugăciune mea ca tămăia înaintea Ta; ridicarea mâinilor mele ca o jertfă de seară* (Ps. 140, 2); cuvinte prin care se poate înțelege și acea adevărată jertfă de seară pe care, de asemenea, seara a dat-o Domnul și Mântuitorul Apostolilor Săi, care ședea la Cină, când a încredințat Bisericii Sfințele Taine, precum și acea jertfă de seară, pe care El însuși în ziua următoare, la sfârșitul veacurilor, a adus-o Tatului Său prin ridicarea mâinilor Sale pentru mântuirea a toată lumea. Întinderea mâinilor Mântuitorului pe cruce pe drept cuvânt se numește *ridicare...*”.

³² De fapt denumirea provine de la Rugăciunea a VII-a, apoi a trecut la întreg blocul de 7 rugăciuni.

Vecerniei, ele sunt în număr de șapte. Dintre cele șapte rugăciuni ale luminilor, cea mai frumoasă și cea mai expresivă pentru scopul Vecerniei ca rugăciune de seară este ultima; ea seamănă mult cu rugăciunile corespunzătoare din rânduiala slujbei de seară în vechile Rânduielei bisericești³³.

Ca și la cele 12 rugăciuni ale dimineții, de la începutul Utreniei, despre care vom vorbi mai târziu, rugăciunile luminilor din rânduiala Vecerniei actuale erau odinioară răspândite de-a lungul întregii slujbe, fiind citite de preot în timpul ecteniilor rostite de diacon (prima rugăciune se citea în timpul ecteniei mari de la începutul slujbei; a doua în timpul ecteniei mici de după prima stare a Catismei din rânduiala Vecerniei sărbătorilor; a treia, concomitent cu ectenia mică de după starea a doua ș.a.m.d.); cu timpul, au fost grupate toate la un loc, la începutul slujbei (în timpul citirii Psalmului 103), pentru ca preoții să rămână liberi și să poată rosti ei înșiși ecteniile rostite odinioară de diaconi, după împrăștierea și dispariția treptată a acestora din serviciul bisericilor parohiale. De altfel, cele mai vechi manuscrise ale *Liturghierului* nu cuprindeau decât rugăciunile preotului, așezate una după alta, fără ecteniile diaconale, care se scriau în manuscrise aparte; de aceea Liturghierele noi au preluat aceste rugăciuni așa cum erau așezate în manuscrisele vechi.

Catisma de rând, adică psalmii care se citesc la Vecernie după ectenia mare, simbolizează perioada de pregătire a omenirii de dinainte de venirea Mântuitorului, cu ajutorul învățăturilor divine date de *Legea Veche*, prin patriarhi și prooroci.

Psalmul 140 („Doamne, strigat-am către Tine...”), care se cântă după catismă, e psalmul propriu și caracteristic al Vecerniei (*psalmus lucirnalis*). E menționat ca făcând parte din rânduiala rugăciunii de seară chiar în *Constituțiile apostolice*³⁴, la Sfântul Ioan Gură de Aur³⁵ și la Sfântul Ioan Cassian³⁶ și întrebuițat, în această calitate, atât la rugăciunea de seară a evreilor, cât și în toate riturile liturgice creștine, împreună cu psalmii următori, cântați (citiți) – în acest moment al Vecerniei încă din vechime (Ps. 141, 129, 116) și numiți în general *psalmii de seară* sau *psalmii luminilor* (pentru că ei se cântau odinioară în timp ce în biserici se aprindeau sau se aduceau sfeșnicele cu lumini) – psalmul 140 exprimă, în accente duioase și impresionante, starea de rătăcire și de deznădejde a omului despărțit de Dumnezeu, izvorul și dreptarul vieții sale spirituale, precum și ideea de pocăință, intim legată de rugăciunea de seară. Încă din cultul iudaic.

Cădirea de la „Doamne, strigat-am...” este simbolul văzut al rugăciunii noastre, pe care o înălțăm spre Dumnezeu, așa cum se înalță fumul de tămâie, cerând să fie bine-primită de El ca o jertfă de seară, precum zice psalmistul: „Să se îndrepteze rugăciunea mea, ca tămâia, înaintea Ta; ridicarea mâinilor mele – jertfa de seară, auzi-mă, Doamne!” (Ps. 140:2), care se cântă la începutul cădirii. După unii liturgiști, cădirea aceasta ar fi, totodată, o reminiscență a ritualului iudaic prin care se împlinea porunca dată de Dumnezeu lui Moise de a se aduce ofrandă de tămâiere seara și dimineața, în fața altarului în semn de ispășire a păcatelor (Ieș. 30:7 și Num. 17:6-15). În riturile Bisericilor Orientale necalcedoniene (la copti, sirienii iacobiți și maroniți) ea s-a dezvoltat mai mult decât în ritul bizantin, luând extensiunea din slujbe deosebite de Vecernie (slujba tămâierii de seară), în care se accentuează ideea originară de pocăință, legată de ritualul rugăciunii de seară.

*Intrarea Vecerniei*³⁷ (*Εἰσόδος, Bxod*) cu *cădelnița*. Cu toate că slujba Vecerniei reprezintă, în general, vremea de dinainte de venirea Mântuitorului, totuși rânduiala ei anticipează, oarecum, venirea Aceluia care este țelul ultim al istoriei mântuirii și în Care s-au împlinit toate aspirațiile lumii precreștine și toate preînchipuirile și simbolurile *Legii Vechi*. De aceea, stihuri din unii psalmi, ca: „De Te vei uita la fărădelegi, Doamne, Doamne, cine va suferi? Că la Tine este milostivirea!” (Ps. 129: 3) exprimă, de fapt încrederea omului vechi-testamentar în mila și îndurarea lui Dumnezeu, deci nădejdea lui în mântuirea după care suspină. Astfel de versete servesc drept introducere la *stihurile* din rânduiala Vecerniei, compuse sub inspirația mântuirii realizate în *Noul Testament*.

³³ Vezi de ex., *Const. apost.*, VIII, 37, în *trad. rom. cit.*, pp.259-260. Se știe însă că această rugăciune a 7-a se spunea de către preot în timpul recitării imnului *Acum slobozește...*

³⁴ Cart. II, cap.59, *trad. rom. cit.*, p.80.

³⁵ *Omilie la Ps. 140*. P.G. 49, col. 426-427.

³⁶ *Collationes Patrum*, IX, 36 (P.L. 49, col.818).

³⁷ Am folosit denumirea corectă a acestei procesiuni tocmai pentru că cea uzuală de „Vohod” este înțeleasă mai degrabă ca *ieșire*, ceea ce nu este corect din punct de vedere liturgic (a se vedea și ideea Rugăciunii Intrării). Am mai numit „Vohodul” și „procesiune” pentru a sublinia atât ieșirea, cât și intrarea.

Cântările *Legii Vechi*, adică versetele sau stihurile din Psalmii 140, 141, 129 și 116, cântate înainte de fiecare stihiră, se împletesc deci și alternează cu cele ale *Legii Noi*, arătând astfel legătura indisolubilă dintre cele două mari perioade ale istoriei mântuirii.

Stihurile de la „Doamne, strigat-am...”, ca și cele de la Stihovăna, comemorează și slăvesc fie Învierea Domnului (la Vecernie din ajunul duminicilor), fie praznicul respectiv sau faptele sfinților sărbătoriți în zilele respective. Numărul lor este în raport cu gradul de importanță al fiecărei sărbători: la Vecernia Învierii (duminicilor) se cântă 10 stihuri, la Vecernia sfinților mari 8, la Vecernia zilelor de rând 6, iar la Vecernia mică (a sărbătorilor cu Priveghere) numai 4.

Venirea Domnului în lume este simbolizată mai sugestiv de *procesiunea: ieșire-intrare* de la Vecernia sărbătorilor, care se face cu cădelnița.

Deschiderea ușilor împărătești înainte de Intrare simbolizează redeschiderea raiului pentru om, prin venirea lui Adam cel Nou, iar lumina purtată înaintea slujitorilor închipuie lumina adusă în lume de Mântuitorul, Care a spus despre Sine: „Eu sunt lumina lumii” (In. 7:12). După cum spunea Simeon al Tesalonicului, prin ieșirea preotului în mijlocul bisericii și apoi prin intrarea lui din nou în altar „se arată cum că Unul-Născut, Fiul lui Dumnezeu, pogorându-Se până la noi din crugurile cerului iarăși la cer S-a înălțat și pe noi ne-a suit... Pentru că ieșirea și pogorârea (preotului) însemnează și smerenia lui Hristos; îmbrăcarea în veșminte (felon) simbolizează întruparea; șederea în mijlocul bisericii³⁸ și plecarea capului înseamnă că Mântuitorul S-a răstignit în mijlocul pământului, a murit și a S-a pogorât în iad pentru noi... întoarcerea din nou și intrarea în altar înseamnă că (Domnul) S-a înălțat de pe pământ la ceruri și S-a suit acolo de unde a venit, cu trupul pe care l-a luat... Procesiunea Vecerniei înseamnă totodată și pogorârea lui Dumnezeu, care v-a fi în veacul cel de apoi”³⁹.

Cădirea înainte de Intrare reprezintă tămâia despre care este vorba în rugăciunea intrării, ca simbol al rugăciunii noastre. Ea se aduce spre slava și cinstea lui Hristos, a Cărui venire în lume este înfățișată aici și a Cărui viață și lucrare răscumpărătoare a constituit o adevărată jertfă bineplăcută lui Dumnezeu. După unii liturgiști, fumul de tămâie simbolizează acum norul în care Domnul S-a înălțat în cele cerești!

Imnul „Lumină lină...” (Φῶς ἱλαρόν, *Cveme muxuî* – lumină aducătoare de bucurie), care se cântă la Intrare (dar se poate și citi, în zilele de rând, când nu este intrare), este unul dintre cele mai vechi imne de inspirație creștină, intrate în uzul liturgic. După unii istorici, imnul provine chiar din secolul II sau III. Întrebuințarea lui în cult, ca imn specific al rugăciunii de seară, prin care creștinii aduceau lui Dumnezeu „mulțumire pentru sfeșnic”, este menționată în chip expres, încă din secolul IV, de către Sfântul Vasile cel Mare⁴⁰, care citează un fragment din el, numindu-l „cântare veche” (ἀρχαία φωνή), cunoscută încă de pe atunci ca fiind a Sf. Mc. Antinoghen, episcop originar din Sevastia Capadociei, martirizat în 303 sau 311, și amintit în sinaxarul ortodox la 16 iulie. Vechimea imnului este confirmată și de faptul că îl găsim, ca parte a rânduiei Vecerniei, și în riturile liturgice ale Bisericilor Orientale nealcedoniene, adică la monofiziții sirieni (iacobiți) și egipteni (copti), cu mici variante de text. Numai *Ceasloavele* slave și românești îl pun greșit sub numele Sfântului Sofronie, patriarhul Ierusalimului († 638), căruia îi putem atribui, cel mult, consacrarea oficială sau generalizarea acestui imn în serviciul liturgic al Bisericii de Răsărit.

După cuprins, imnul „Lumină lină...” are un caracter hristologic și totodată trinitar. El este, adică adresat lui Hristos, Care este „lumina cea lină (aducătoare de bucurie) a slavei Tatălui ceresc”, - dar, totodată, afirmă cu precizie atât distincția celor trei persoane ale Sfintei Treimi, cât și unitatea lor în dumnezeire („... lăudăm pe Tatăl, pe Fiul și pe Sfântul Duh, Dumnezeu...”). textul imnului ne face deci să bănuim că alcătuirea și introducerea lui în serviciul liturgic s-a făcut pe vremea discuțiilor trinitare și hristologice, din secolele III-IV. Textul acesta constituie de altfel, un ecou fidel al celei mai vechi rugăciuni de mulțumire pentru lumina de seară, care ni s-a transmis în cadrul ritualului descris în *Rânduiala bisericască egipteană* (sec. III), amintită mai înainte.

În vechime, imnul se cânta în momentul când pe cer se ivea luceafărul de seară; iar în biserici sfeșnicul cu lumină se scotea din altar (în tot Răsăritul, după modelul scoaterii luminii din Sf.

³⁸ În Biserica Rusă procesiunea se face doar pe solee și nu ajunge în mijlocul bisericii așa cum se întâmplă la greci și români. În acest fel se pierde puțin și din simbolismul dat de Sf. Simeon al Tesalonicului.

³⁹ *Despre sfintele rugăciuni*, cap. 333-334 și 347, în trad. rom. cit., pp. 218,226.

⁴⁰ *Despre Sfântul Duh*, XXIX, 73.

Mormânt la Ierusalim) sau se aducea de afară (la Constantinopol⁴¹). Această lumină era „menită” să împrăştie întinericul serii, sfeşnic a cărui amintire clară o păstrează, de altfel, atât textul imnului („...văzând lumina cea de seară” = φῶς ἐσπερινόν), cât şi lumânarea aprinsă sau sfeşnicul purtat înaintea preotului la vohodul Vecerniei sărbătorilor, dar mai ales ritul lumini (sfeşnicului) din rânduiala Vecerniei cu Liturghia Darurilor mai înainte sfinţite, în Păresimi (a se vedea mai departe, la rânduiala şi explicarea acestei Liturghii). Lumina care apărea în mijlocul credincioşilor adunaţi pentru rugăciunea de seară era ca o prezenţă simbolică (spirituală) a Mântuitorului, Care se identificase pe Sine cu lumina lumii (Ioan. 8: 12). Rostirea sau cântarea imnului în acest moment, vroia să spună că, în haosul şi întinericul în care se zbătea omenirea din perioada *Legii Vechi*, aşteptarea şi venirea lui Mesia era ca luceafărul de seară, ca o stea călăuzitoare, dătătoare de încredere şi de nădejde.

De aceea, importanţa momentului este marcată prin formula (Înţelepciune, drepti”, care – ca şi cea de la Intrarea cu Sfânta Evanghelie din rânduiala Liturghiei – vrea să atragă luarea-aminte a credincioşilor asupra prezenţei simbolice a lui Hristos, Care este „Înţelepciunea de la Dumnezeu” (1 Cor. 1:30) şi trebuie întâmpinat prin atitudine fizică de respect, adică prin poziţia dreaptă a corpului şi prin cuviinţa şi atenţia cu care trebuie să ascultăm imnul care se va cânta (citi) şi care ne vorbeşte tot despre Hristos-Mântuitorul.

După Intrare. Prochimelele şi stihurile care le însoţesc sunt versete din psalmi. Unii cred că în trecut aici (dar şi în alte momente unde avem în prezent prochimele) psalmii se cântau în întregime⁴² dar cu timpul au rămas sub forma unor simple versete aşezate înainte de Paremii (la Vecernie), de Evanghelia dimineţii (la Utrenie) sau de Apostol şi Evanghelie (la Liturghie). De aceea şi poartă denumirea de προκεείμενος, adică aşezat înainte.

Prochimelele de la Vecernie sânt rânduite pe zilele săptămânii, fiecare zi având prochimenul ei, iar cele de la Utrenia duminicilor, pe glasurile *Octoihului*. La Utrenia altor sărbători se cântă prochimenul propriu al sărbătorii respective, iar la Liturghie fiecare Apostol are prochimenul şi stihul lui.

La Vecernia din Sâmbăta Patimilor prochimenul nu se cântă, în semn de întristare pentru Domnul, Care atunci Se află în mormânt.

Paremiile, care se citesc în prezent după prochimen, la Vecernia sărbătorilor din perioada Octoihului şi a Penticostarului şi la Vecernia zilelor de rând din perioada Triodului (miercuri şi vineri seara din săptămâna brânzei şi toate zilele din Păresimi), sunt lecturi (pericope biblice) alese din anumite cărţi ale *Vechiului* şi *Noului Testament*. Cuvântul grecesc παροιμία însemnează, de fapt, *proverb*, *parabolă*, *pildă* şi se aplică *Proverbelor (Pildelor) lui Solomon*. Cu timpul denumirea de *paremie* s-a generalizat pentru toate lecturile biblice folosite la Vecernie, pentru că de cele mai multe ori, aceste lecturi se iau din *Proverbele lui Solomon*. Numărul lor e variabil. La Vecernia sărbătorilor în perioada Octoihului şi a Penticostarului sunt, de obicei, trei paremiile. La Vecernia de miercuri şi vineri seara în săptămâna brânzei, se citeşte o singură paremie (cu câte două prochimele). La Vecerniile zilelor de rând din Păresimi sunt câte două. Vecernia din ajunul marilor praznice împărăteşti se distinge şi prin numărul mai mare de paremiile care se citesc: la Vecernia din ajunul Naşterii Domnului sunt 8; la cea din ajunul Bobotezei sunt 12; iar la cea din Sâmbăta Patimilor (unită cu Liturghia Sfântului Vasile) sunt 15.

Rugăciunea „Învredniceşte-ne, Doamne...” pare să fie de o adâncă vechime, prin stilul ei, care aminteşte nota de smerenie şi evlavie caracteristică rugăciunilor Bisericii primare. Ea apare ca făcând parte din rânduiala Vecerniei de sâmbătă seara în *Povestirea lui Ioan Moshul şi a lui Sofronie* de la începutul secolului VII (vezi în urmă).

Cât priveşte *ectenii cererilor*: „Să plinim rugăciunea noastră cea de seară, Domnului” (care se rosteşte îndată după rugăciunea „Învredniceşte-ne, Doamne...”), întrebuintarea ei în slujba de seară se ridică la o adâncă vechime; în rânduiala slujbei de seară, descrisă în secolele IV-V în *Constituţiile apostolice*⁴³, găsim textul ei actual redat în formă de rezumat. Tot atât de veche trebuie

⁴¹ Sfeşnicul era adus de arhidiacon, iar ceilalţi diaconi făceau cădere spre sfeşnic. Ajunşi în faţa patriarhului, acesta lua sfeşnicul şi făcând cu el semnul crucii, după o rânduială asemănătoare cu cea de la Liturghia Darurilor mai înainte Sfinţite.

⁴² Deşi aceasta e o simplă presupunere cu care nu toţi liturgiştii sunt de acord. Unii cred că prochimelele au fost din totdeauna nişte stihuri izolate, de cele mai multe ori, tematic legate de evenimentul sărbătorit.

⁴³ Cart. VIII, cap. 36.

să fie și *rugăciunea plecării capetelor* („Doamne, Dumnezeu nostru, Cel ce ai plecat cerurile...”), pe care preotul o citește în taină după ectenia de mai sus; ea corespunde ca idee și funcție celor două rugăciuni citite odinioară de către episcop pentru binecuvântarea credincioșilor, înainte de concedierea lor din biserică, la sfârșitul rugăciunii de seară, rugăciuni al căror text nu s-a păstrat în *Constituțiile apostolice*⁴⁴. Deci, atât ectenia cererilor, cât și rugăciunea de plecare a capetelor sunt o pregătire pentru concediere – idee exprimată prin cererea: „Înger de pace.../Îngerul păcii” (*Îngerul păcii* fiind înțeles de unii Sf. Părinți ca fiind chiar Hristos – „Îngerul sfatului celui mare”, adică al Treimii). Unii liturgiști presupun că această idee despre cererea „îngerului de pace” înainte de sfârșitul slujbei⁴⁵ este de tradiție iudaică unde se credea că cel care iese din templu, nu mai este ocrotit direct de Dumnezeu, ci de un „înger al păcii”⁴⁶.

Stihoavna sau *apostihurile* (τὰ ἀπόστιχα, ἀποστίχων), care urmează după ectenia cererilor, este o serie de stihuri, strofe sau tropare (de obicei patru sau cinci), numite așa fiindcă două sau trei dintre ele – și anume a doua, a treia (și a patra când e cazul) – sunt totdeauna precedate de câte un stih (prima se cântă fără stih, iar a patra și a cincia cu „Slavă..., Și acum...”); acest stih poate fi un verset din psalmi sau, mai rar, din alte cărți ale *Vechiului Testament* (ca de ex., *Pildele lui Solomon*), dar și stihuri de la prochimen.

Rugăciunea dreptului Simeon: „Acum slobozește (liberează) pe robul Tău, Stăpâne ...”, care se citește sau se cântă îndată după Stichoavnă, este una dintre rugăciunile de origine biblică, întrebuințate în cultul ortodox. Textul ei îl aflăm în Evanghelia de la Sfântul Luca (2:29-32); este exclamația dreptului și bătrânului Simeon în momentul când el întâmpină și ține în brațele sale pe pruncul Iisus, adus de Sfânta Sa Maică la templu la 40 de zile după naștere. Ca și cântarea „Mărește, suflete al meu, pe Domnul...”), text consemnat de același sfânt evanghelist ca fiind exprimat de Maica Domnului, această rugăciune de origine biblică aparține perioadei de întrepătrundere a celor două Testamente, adică epocii în care amurgul Legii Vechi se amestecă cu zorile Legii Noi. Autorul imnului, bătrânul Simeon, face parte din lumea Vechiului Testament, ca și alte personalități biblice pomenite în Sfintele Evanghelii (Sfântul Ioan Botezătorul, Sfântul Iosif și Sfânta Fecioară, Ana proorocița s.a.). Toți reprezintă apusul epocii Vechiului Testament, după cum Vecernia este amurgul zilei naturale. Cu ei se încheie și se stinge perioada istoriei omenirii dinainte de Hristos; după ei, se începe o eră nouă în istoria omenirii: era creștină. Mesia cel așteptat venise, dar era încă prunc și nu se descoperise decât la puținii privilegiați ai cerului, ca bătrânul Simeon, care închide ochii cu sufletul împăcat și prinde bucuria venirii lui Mesia.

Pe bună dreptate s-a așezat deci către sfârșitul Vecerniei cântarea de mulțumire a bătrânului Simeon, care exprimă liniștea împlinirii unui țel și împăcarea pe care o dădeau acestor suflete, nădejdea și siguranța apropiatei veniri a Răscumpărătorului făgăduit și așteptat de atâta amar de vreme. Ca și Simeon, putem închide și noi ochii în pacea nopții și a somnului aducător de odihnă și întremare. Iar cum somnul nopții îl închipuie pe cel al morții, rugăciunea dreptului Simeon ne aduce aminte și de sfârșitul vieții noastre, când v-a trebui ca și noi să spunem, cu conștiința liniștită și cu inima împăcată: „Acum slobozește, Doamne, pe robul Tău în pace...”.

În cultul creștin, rugăciunea dreptului Simeon s-a întrebuințat din cea mai adâncă vechime. O găsim în cele mai vechi *Rânduielei bisericești*, ca de exemplu în *Constituțiile apostolice*⁴⁷, unde este așezată ca final al doxologiei („Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu...”), cu titlul „Imn de seară” (ἔσπερινὸς ὕμνος), fiind folosită probabil, încă de pe atunci, ca rugăciune de seară.

Troparele, care se cântă la sfârșitul Vecerniei, înainte de otpust, și în care se proclamă pe scurt virtuțile de căpetenie ale sfinților zilei sau măreția și importanța sărbătorii, se numesc la greci ἀπολυτικά (slavo-rusă: *отпустительные тропари*), adică troparele apolisului, tropare finale sau de încheiere a slujbei.

Pentru motivul arătat mai sus, la *otrustul (apolisul)* Vecerniei îi pomenim printre alții, pe Sfinții Ioachim și Ana, pe părinții Născătoarei de Dumnezeu. Ei îi reprezintă aici pe dreptii Vechiului Testament, care L-au așteptat pe Mesia, fără să fi avut bucuria de a-L vedea. Cu ei se

⁴⁴ Cart. VIII, cap. 37.

⁴⁵ În cadrul Liturghiei, aceste ectenii de cereri nu păstrează atât de clar această idee din cauza unor schimbări de-a lungul timpului a textului Liturghiei.

⁴⁶ Diacon Mihail Jeltov, <http://deacon.ru/forum/>

⁴⁷ Cart. VII, cap. 48.

încheie șirul sfinților pomeniți la otpustul de la sfârșitul Vecerniei, deoarece cu ei s-a încheiat epoca Legii Vechi pe care o reprezintă sau o simbolizează această slujbă sfântă.

UTRENIA

Numirile slujbei

Cuvântul *Utrenie*, întrebuițat de obicei în limba noastră pentru desemnarea slujbei comune de dimineață, este de origine slavă (de la *Ympo* = dimineață) și traduce cuvântul grecesc $\acute{\omicron}$ $\rho\theta\rho\varsigma$ (auroră, zorii zilei, revărsatul zorilor) sau forma lui adjectivală $\acute{\omicron}\rho\theta\rho\rho\nu\acute{\omicron}\nu\acute{\omicron}$, de unde vine românescul *ortrină*, întrebuițat până nu de mult în unele regiuni românești, în loc de *utrenie*. În anumite cărți s-a mai întrebuițat și de origine latinească, *mânecat* și *mâneacăndă*, derivați de la cuvântul latinesc *manicare* (a se scula de dimineață, în zori, înainte de răsăritul soarelui), derivat și el din *mane* – dimineață. S-a mai întrebuițat și denumirea de *Laude* ($\acute{\omicron}\lambda\nu\omicron\iota$, *Laudes*, *Хвалитие*), folosită și acum în Biserica Romano-Catolică pentru indicarea slujbei de dimineață, pentru că una dintre părțile cele mai importante ale acestei slujbe o alcătuiesc *psalmii de laudă* (Ps. 148-150), cântați spre sfârșitul ei.

Timpul săvârșirii

Cât privește *timpul* (*momentul din zi*) la care se săvârșește, odinioară (ca și azi, în unele mănăstiri), slujba Utreniei se săvârșea în ultima parte a nopții, adică începea dis-de-dimineață, cam cu două trei ore înainte de răsăritul soarelui, așa cum arată rugăciunile citite de preot în taină în timpul celor șase psalmi. Se potrivea așa ca *svetilna sau luminânda* să se cânte când începe să se lumineze de ziuă, iar *Doxologia*: „Slavă Ție, Celui ce ne-ai arătat lumină...”, coincidea cu ivirea primelor raze ale soarelui.

Astăzi, numai Utrenia Paștilor mai păstrează, peste tot, caracterul nocturn al Utreniei de odinioară (iar pe alocuri și cea a Crăciunului), săvârșindu-se după miezul nopții; în celelalte zile, Utrenia se săvârșește de obicei dimineața, după răsăritul soarelui. În mănăstiri și în unele catedrale, sau chiar biserici de enorie și mai ales la orașe, în ajunul duminicilor, al sărbătorilor împărătești și al sfinților cu priveghere, Utrenia se săvârșește de cu seară, în continuarea Vecerniei și a Litiei, și atunci poartă denumirea de *Priveghere* (slujbă de noapte). Tot de cu seară se face, de regulă (atât în mănăstiri, cât și în parohii), miercuri și vineri în săptămâna a cincia a Postului Mare, precum și în toată Săptămâna Patimilor, dar singură, adică fără să fie unită cu Vecernia (care în aceste cazuri se pune dimineața), și atunci poartă denumirea de *denie* (de la slavonescul *бденіе* = veghere, priveghere).

Originea Utreniei. Preliminarii istorice

Ca și Vecernia, Utrenia își are originea și modelul în rugăciunea de dimineață din cultul iudaic, de la Templu și sinagogi, prescrisă în Legea Veche (Cf. Ieș. 29:38-42; Num. 27:2-8; I Paral. 16:40; II Paral. 13:11 ș.a.). Mântuitorul însuși obișnuia rugăciunea de dimineață (vezi Mc. 1:35 și Lc. 6:12).

În cultul Bisericii primare, Utrenia a fost de la început încadrată în serviciul divin de toată noaptea (mai ales din cauza persecuțiilor), care, precum am văzut, s-a scindat mai târziu în cele trei slujbe deosebite ale serviciului divin zilnic: Vecernia, Miezonoptica și Utrenia, aceasta din urmă fiind ultima parte a serviciului nocturn de odinioară.

Mărturii despre o rugăciune publică de dimineață a creștinilor avem mai întâi în cunoscuta epistolă a lui Pliniu cel Tânăr către împăratul Traian, de la începutul secolului al II-lea; apoi, la Tertulian, care ne dă cea dintâi rugăciune sumară a rugăciunii de dimineață, precum și explicarea ei (*De oratione*, 23-25), la Clement Alexandrinul (*Pedagogul* II, 10), la Origen (*Despre rugăciune*, XII, 2), în așa numita *Rânduială bisericească egipteană*, care este de fapt *Tradiția apostolică a lui Ipolit*, și la Sfântul Vasile cel Mare (*Regulile monahale mari*, 37).

Cea mai veche descriere completă rânduiei Utreniei din Biserica veche o aflăm în *Așezămintele (Constituțiile) apostolice*⁴⁸, scrise pe la sfârșitul secolului al IV-lea sau începutul secolului al V-lea, care are probabil în vedere uzule de atunci din părțile Antiohiei.

Cam în aceeași vreme (circa 384), pelerina apuseană la locurile sfinte, *Aetheria (Silvia)*, descrie cu aproximație rânduiala serviciului divin din a doua parte a nopții, așa cum se desfășura el la Ierusalim, serviciu care se compunea din două părți. Prima parte alcătuită din psalmi, imne, antifoane și rugăciuni, se oficia după miezul nopții, înainte de cântatul cocoșilor (*anti pullorum cante*). La ea luau parte asceții, fecioarele și credincioșii mai zeloși, conduși de câțiva clerici (preoți și diaconi). A doua parte, la care, duminica, asista și episcopul însuși, începea cu cântarea imnelor dimineții. Episcopul însuși citea pericopa evanghelică de duminică, în care se vorbea despre învierea Domnului. Rugăciunile continuau apoi până la ziuă (*usque in luce*)⁴⁹. Așadar, în rânduiala Utreniei din acea vreme (a doua jumătate a secolului al IV-lea) intrau două servicii, distincte la început: oficiul propriu-zis al Privegherii (*Vigilae, Nocturnae*), care se oficia dinspre ziuă, și Laudele dimineții (*Laudes Matutinae*), care, după informațiile Aetheriei și a lui Cassian (vezi mai departe), se cântau la Ierusalim în continuarea serviciului de noapte ca o încheiere a lui. În rânduiala Răsăritului, aceste două servicii sau contopit de fapt într-o singură slujbă, cea a Utreniei de azi. În rânduiala Apusului, ele au rămas însă mai departe două servicii independente unul de altul, cum le aflăm până astăzi în ritul roman: *Nocturnum* sau *Matutinum*, care corespund primei părți din Utrenia ortodoxă, până la canoane; și *Laudes (Aîvoi)*, care corespund părții a doua din Utrenia ritului bizantin (de la canoane înainte). Săvârșirea Utreniei în timpul nopții a rămas numai în practica mănăstirească sub forma Privegherii din ajunul praznicelor împărătești, al duminicilor și al sărbătorilor sfinților mai importanți.

Informații despre serviciul divin de dimineată în părțile Egiptului, în secolul al V-lea, ne dă *Sfântul Ioan Cassian*⁵⁰, iar în prima jumătate a secolului al VI-lea *Sfântul Benedict de Nursia* († 530) descrie, și el, în *Regula* sa pentru monahii apuseni, rânduiala Utreniei duminicilor și a zilelor de rând din mănăstirile Apusului.

În rânduielele enumerate până acum întâlnim deja elemente care fac parte din fondul comun al oficiului Utreniei în toate riturile liturgice creștine: Psalmul 62 și Psalmii Laudelor 148-150, moșteniți din cultul iudaic, Psalmul 50, unde din cântările biblice care vor forma mai târziu izvorul de inspirație al cântărilor respective din cadrul canoanelor innografice, diferite grupe de psalmi (cântați sau citați) și rugăciunea *Tatăl nostru*. La acestea se vor adăuga în Răsărit, începând din secolele al V-lea și al VI-lea, noile cântări ale poeziei innografice sub diferitele ei forme și numiri (tropare sau stihiri, sedelne, condace și canoane) care vor îmbogăți treptat cuprinsul Utreniei, încât aceasta va deveni cea mai dezvoltată slujbă a serviciului divin zilnic, nu numai în ritul bizantin, ci în toate riturile liturgice răsăritene.

Scopul Utreniei și simbolismul ei, în general

Utrenia este serviciul divin în care obștea credincioșilor (Biserica) îndreaptă, îndată după scularea din somn, primele ei gânduri către Dumnezeu, aducându-I mulțumire pentru odihna cu pace din noaptea trecută și cerându-I ajutorul pentru trăirea creștinească a zilei care începe, și care este asemenea cu lumina care alungă întunericul necunoștinței și al păcatului⁵¹. Ea este ca o „*jertfă de mulțumire Celui ce aduce lumina și Celui ce a risipit întunericul înșelăciunii și ne-a dat lumina drepteii credințe*”⁵². Rugăciunea de dimineată face ca „cele dintâi mișcări ale sufletului și ale minții să fie închinare lui Dumnezeu, ca să nu ne întoarcem grija către nici un fel de lucru, până când nu ne vom înălța cu gândul la Dumnezeu, după cum e scris: „*Către Tine mă voi ruga, Doamne. Dimineata vei auzi glasul meu: dimineata voi sta înaintea Ta și mă vei vedea*” (Ps. 5:3-4)⁵³.

Din punct de vedere istorico-simbolic, rugăciunea ne duce cu gândul la patimile îndurate de Mântuitorul de la miezul nopții până la ziuă, adică de ducerea Lui de la Ana la Caiafa, de scuipările,

⁴⁸ Cartea a VIII, cap. 34, 38-39.

⁴⁹ Vezi *Siviae vel potius Aetheriae, Peregrinatio ad loca sanda*, cap. 24.

⁵⁰ *De institute coenobiorum*, cart. II, cap. 2, și cart. III, cap. 5-6.

⁵¹ Comp. *Const. apost.* cart. VIII, cap. 34: „Dimineata (faceți rugăciuni), mulțumind pentru că Domnul v-a luminat alungând noaptea și aducând ziua”.

⁵² Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele rugăciuni (slujbe)*, cap. 299.

⁵³ Sfântul Vasile cel Mare, *Regulile monahale pe larg*, XXXVII, 3, P.G. XXXI, col. 1013.

lovirile și batjocurile îndurate de El. Utrenia ne aduce aminte, totodată, de cele două mari evenimente din viața Mântuitorului, întâmplate în ultima parte a nopții (spre ziuă), adică nașterea și învierea Lui (mai ales Utrenia duminicală)⁵⁴.

Explicarea rânduiei actuale a Utreniei și istoria elementelor ei.

Precum am văzut, ca slujbă a dimineții sau a începutului zilei, Utrenia închipuie, în general, începutul sau zorile creștinismului, ivirea luminii sau a revelației dumnezeiești, care a urmat după noaptea întunericului, a păcatului și a necunoștinței. De aceea, mai mult decât Vecernia, slujba Utreniei constituie o împletire de elemente din *Vechiul și Noul Testament*, epocă pe care, precum am văzut, o întrezărim încă de la sfârșitul Vecerniei. Astfel, psalmii profetici, care proorocesc și exprimă presimțirea venirii Mântuitorului, alternează cu cântări ca „Dumnezeu este Domnul...”, care vestesc venirea Mântuitorului în lume, sau cu troparele și stihirile diferitelor grupe de cântări care slăvesc atât lucrarea răscumpărătoare a Mântuitorului, cât și viața, faptele și virtuțile sfinților care au contribuit la răspândirea credinței creștine în lume. Mai ales scoaterea Sfintei Evanghelii în mijlocul bisericii, este actul care, precum vom vedea mai pe larg ceva mai târziu, închipuie și vestește învierea Domnului. Totuși, punctul de greutate în alcătuirea și cuprinsul rânduiei Utreniei rămâne, mai ales în prima ei parte, tot elementul din *Vechiul Testament* adică cel care simbolizează și reprezintă epoca anterioară venirii Domnului.

Partea de la început a Utreniei (până la „Slavă Sfintei... Treimi...”), numită de liturgiști *prolog* sau *introducere* (*προοίμιον*), cuprinde rugăciuni pentru autoritatea sau conducerea supremă a statului, concretizată odinioară (în epoca sclavagistă și cea feudală), în persoana împăratului.

Rugăciunea pentru conducătorii statului își are îndemnul scripturistic în îndemnul Sfântului Apostol Pavel, din I Timotei 2:1-2 ”Vă îndemn deci înainte de toate, să faceți cereri, rugăciuni, mulțumiri pentru toți oamenii, pentru conducători și pentru toți oamenii, pentru *conducători și pentru toți care sânt în înalte dregătorii*, ca să petrecem viață pașnică și liniștită, întru toată cuvioșia și buna-cuviință...”. De aceea, toate elementele care alcătuiesc această parte a Utreniei ne amintesc, într-un fel sau altul, despre împărații de odinioară. Astfel, *cei doi psalmi*, care se citesc la început, adică Psalmul 19 („Să te audă Domnul în ziua necazului...”) și Psalmul 20 („Doamne întru puterea Ta se va veseli împăratul...”) se numesc uneori, și „psalmi împărătești”, pentru că în ei se vorbește, între altele, despre prerogativele, puterea și strălucirea cu care era investit odinioară cel ce reprezenta suveranitatea absolută în stat, despre supunerea pe care i-o datorau cetățenii și despre datoria lor de a se ruga pentru sănătatea și liniștea lui (vezi, de exemplu, versetul ultim al primului psalm: ”Doamne, mântuiește pe împăratul și ne auzi pe noi, în orice zi te vom chema!”).

Același caracter îl au și cele *trei tropare ale Crucii* din partea introductivă a Utreniei, numite uneori „tropare împărătești”, adică: „Mântuiește, Doamne, poporul Tău...”⁵⁵, „Cel ce Te-ai înălțat pe cruce de bunăvoie...” și „Folositoare, înfricoșată și neînfruntată...”; în acesta din urmă ne rugăm: „mântuiește pe cei rânduiți să conducă și le dă lor biruință din cer...”.

Ectenia întreită scurtă (specială), de la sfârșitul prologului Utreniei, cuprinde de asemenea un alineat special de rugăciune pentru conducătorii statului.

Acest exordiu al Utreniei constituia, la origine, un serviciu religios deosebit de slujba propriu-zisă a Utreniei și analog cu Tedeumul de azi. La început, acest serviciu se săvârșea, între Miezonoptică și Utrenie, dar numai în mănăstirile care erau ctitorii sau fundații împărătești. Cu timpul, a intrat și în practica celorlalte mănăstiri, apoi s-a extins și în rânduiala bisericilor de enorii, contopindu-se cu Utrenia și rămânând astfel ca un prolog sau o introducere inseparabilă a acestei slujbe, dar nu ca parte indispensabilă a Utreniei. De exemplu, în timpul de la Paști la Înălțarea Domnului, prologul Utreniei se suprimă, deoarece Utrenia din acest răstimp a rămas încă de la început scutită de el, predominând rugăciunea și lauda adresată lui Dumnezeu; el se suprimă de asemenea și în restul anului, atunci când Utrenia se face în ajunul sărbătorilor mari, sub forma de Priveghere.

⁵⁴ Cf. Sf. Ciprian, *De oratione dominica*, XXXV și Simeon al Tesalonicului, *Despre sfințele rugăciuni*, cap. 309.

⁵⁵ Cf. Psalmul 27,12

În partea următoare a Utreniei, adică începând de la „Slavă Sfintei [...] Treimi...” până la Canoane, (mai ales în zilele de rând) predomină lecturile sau citirile biblice; începutul acestei părți reprezintă prin excelență epoca Legii Vechi.

Formula „*Slavă Sfintei [...] Treimi...*”, cu care începe această parte, constituie binecuvântarea pentru începutul propriu-zis al Utreniei (în forma ei originară). Ea are un caracter trinitar destul de vădit. Cu Utrenia ne aflăm deci într-o perioadă mai avansată a istoriei mântuirii și a revelației despre ființa și însușirile lui Dumnezeu. Lucrul acesta îl exprimă și formula cu care se începe răspunsul credincioșilor la binecuvântarea dată de preot: „*Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu...*” care precede citirea celor șase psalmi și nu este altceva decât cântarea îngerilor din noaptea nașterii Domnului (Lc. 2:14). Astfel, de la început, Utrenia ne duce cu gândul înapoi la nașterea Domnului, care s-a întâmplat noaptea, precum am spus deja.

Lecturile din această parte a Utreniei sunt alcătuite din grupul de psalmi pe care îl numim *Hexapsalmul* (ὁ ἑξάψαλμος), adică *cei șase psalmi* ai dimineții sau ai Utreniei: 3, 37, 62, 87, 102 și 142. Acești psalmi exprimă sentimente și stări sufletești foarte variate: când tânguirea omului Legii Vechi pentru păcatele, deznădejdea și neputința sa (mai ales Ps. 87), când speranța și încrederea sa în mântuirea făgăduită, care trebuia să vină (vezi, mai ales, Ps. 102). Citirea lor simbolizează vremea de întuneric de după căderea în păcat a primilor oameni; de aceea, în mănăstiri, când Utrenia se face seara în cadrul Privegherii, se sting în acest timp toate luminile din biserică, afară de cea de analog, lucru care se făcea odinioară în toate bisericile.

Cei șase psalmi au fost rânduiți să se citească la slujba dimineții pentru că în textul lor se vorbește și despre scularea noastră din somnul nopții și despre rugăciunea de dimineață: „Eu m-am culcat și am adormit; sculatu-m-am, că Domnul mă va sprijini...” (Ps. 3:5); „Iar eu către Tine, Doamne, am strigat și dimineața rugăciunea mea Te va întâmpina” (Ps. 87:14). Îndeosebi *Psalmul 62* („Dumnezeule, Dumnezeul meu, pe Tine Te caut dis-de-dimineată...”) este *psalmul dimineții* prin excelență – ὀρθρινὸς ψαλμός; împreună cu Psalmul 3, el este moștenit din serviciul iudaic iudaice, în întrebuintărea cultului creștin. Îl găsim menționat ca făcând parte din rugăciunea de dimineață în *Constituțiile apostolice* (II, 59 și VIII, 38), ca și în alte documente vechi⁵⁶

Cele 12 rugăciuni citite în taină de către preot în timpul celor șase psalmi, *Rugăciunile dimineții* sau *ale Utreniei*, au un conținut variat. Textul, numărul și așezarea acestor rugăciuni în rânduiala Utreniei nu au fost de la început cele de azi. Astfel, în unele manuscrise vechi ele erau ori mai multe (13-14), ori mai puține (1, 3, 6, 9 sau 11) și nu se găseau grupate ca și astăzi sau strânse la un loc, ci risipite în cursul întregii slujbe, deoarece ele erau citite concomitent cu ecteniile rostite de către diacon printre psalmii cântați odinioară în chip antifonic, așa că ecfonisele lor alcătuiau o încheiere firească a acestor ectenii⁵⁷. Cu timpul, numărul lor a fost fixat definitiv la 12 și în *Liturghierele* tipărite au fost strânse și grupate toate la un loc, adică înșirate una după alta la începutul Utreniei. Așezarea actuală a acestor rugăciuni în cadrul Utreniei din *Liturghier* datează, după unii, aproximativ din sec. al XI-lea înainte.

Numai ecfonisele acestor rugăciuni au rămas în locurile lor de odinioară din cadrul slujbei, fie pentru a încheia ecteniile în timpul cărora erau rostite rugăciunile respective, fie pentru a marca începutul diferitelor lecturi sau cântări din rolul cântăreților de strane. Legătura acestor ecfonise cu rugăciunile pe care le încheiau odinioară se vede încă lămurit. Astfel, ecfonisul ecteniei de după cântarea a șasea a Catavasiilor („Că Tu ești Împăratul păcii și Mântuitorul sufletelor noastre...” nu e altceva decât ecfonisul rugăciunii a șasea, pe care preotul o citea, probabil în taină în timpul rostirii acestei ectenii. Din cuprinsul rugăciunii a noua („Strălucește în inimile noastre...” care e aceeași cu *rugăciunea dinaintea de Evanghelie* din rânduiala Liturghiei, se vede că această rugăciune trebuie să fie citit odinioară înainte de pericopa evanghelică a Utreniei⁵⁸; a zecea rugăciune are caracter penitențial, ea fiind legată în mod evident de psalmul 50 (psalmul pocăinței), iar a unsprezecea și a

⁵⁶ Vezi, de ex., *Despre feciorie* (atribuit Sfântului Atanasie cel Mare), unde se spune că fecioarele îl recitau ca rugăciune de dimineață; la Sfântul Vasile cel Mare, *Epist. 207 (către clericii din Neocezareea)*; Sfântul Ioan Cassian, și Sfântul Benedict de Nursia de la care aflăm că anume Ps. 62 era citit de monahii din Palestina și cei din Apus).

⁵⁷ Дмитриевский А. А. Утренние Светильничные Молитвы // Историческая судьба их, содержание и положение, какое они занимали в древнецерковной практике и в древнейших евхологиях. Московские Епархиальные Ведомости №11-12 2004 г.

⁵⁸ Iar în prezent, când nu este Evanghelie la Utrenie (în zilele de rând), ar fi normal ca ea să nu fie citită.

douăsprezecea au conținut doxologic, fiind amândouă în legătură cu psalmii Laudelor și cu Doxologia.

Cât privește cuprinsul acestor rugăciuni, ele exprimă, mai toate, mulțumirea de la sfârșitul nopții și cererea de la începutul zilei, adresate lui Dumnezeu din partea credincioșilor, prin preot, în numele comunității. Din cuprinsul unora dintre aceste rugăciuni (mai ales a șasea și a opta) se vede că ele se citeau odinioară în timp ce afară era încă noapte și întuneric, deoarece, precum am văzut, începutul Utreniei se făcea în vechime, mai ales în mănăstiri, cu două-trei ceasuri înainte de ziuă. Ultimele șase dintre aceste rugăciuni se citesc afară din altar, în fața sfintelor uși închise, ca și rugăciunile luminilor de la începutul Vecerniei, preotul înfățișându-l pe omul izgonit din rai. Pentru acest motiv, atât citirea psalmilor Utreniei, cât și a rugăciunilor citite în taină de către preot în timpul lor se suprimă la Utrenia din noaptea Paștilor și din toată Săptămâna Luminată, înlocuindu-se cu cântări care au menirea de a vesti și sărbători marea minune a Învierii Domnului și de a exprima sentimentele de bucurie ale credincioșilor.

Ectenia Mare (μεγάλη συναπτή), care urmează după citirea celor șase psalmi, e aceeași de la începutul Vecerniei și al Liturghiei; ea reprezintă rugăciunea comună a credincioșilor, rostită prin glasul preotului sau al diaconului, și constituie tranziția de la lecturile biblice (psalmi) la cântările următoare, care, precum vom vedea, anunță zorile epocii Noului Testament sau prevestirea mântuirii care se apropie.

Cântarea „Dumnezeu este Domnul...”, formată din versetele 26 și 27 ale Psalmului 117, se cântă de patru ori, ca o trâmbiță a veștii venirii Domnului în cele patru laturi ale lumii. Spre a se arăta că este vorba de „arătare” sau manifestare a Domnului, odinioară, în momentul în care se începea această cântare, se aprindeau toate luminile (care, precum am spus, fuseseră stinse la începutul citirii celor șase psalmi, ceea ce se face și azi prin unele biserici). „Se aprind acum toate făcliile – explică arhiepiscopul Simeon al Tesalonicului – pentru cuvântul ce zice: *Slava lui Dumnezeu a strălucit peste ei*, adică peste păstori (Lc. 2:2), și si cântă „Dumnezeu este Domnul...”, pentru că este cu cale a se face noaptea închipuirea nașterii și a arătării Mântuitorului celei după trup, de vreme ce [anume] noaptea S-a născut. Pentru că Isaia zice: „Nouă celor ce ședem întru întuneric și în umbra necunoștinței, lumină mare s-a arătat...”⁵⁹

Atât „Dumnezeu este Domnul...”, cât și stihurile următoare sunt resturi din Psalmul 117, care odinioară se cânta în întregime în acest moment al Utreniei, fiind apoi treptat înlocuit de tropare, dar rămânând sub forma celor câteva stihuri izolate (vers. 27, 26, 1, 11, 17, 22 și 23), care exprimă mai pregnant simbolismul momentului respectiv din rânduiala slujbei, adică vestește apropiata venire a Domnului.

Troparele inaugurează șirul cântărilor de inspirație creștină, fiind primele producții ale poeziei imnografice încadrate în această slujbă. De aici înainte, cântările și citirile din *Vechiul Testament* se împletește în serviciul Utreniei cu cele ale *Noului Testament*. Dintre toate slujbele serviciului divin zilnic, Utrenia a fost aceea a cărei rânduială a fost cel mai mult îmbogățită cu producțiile poeziei imnografice creștine (bizantine), care este reprezentată aici sub toate formele și denumirile ei: tropare, stiluri, condace, icoase, antifoane, canoane etc.,⁶⁰ și prin care Utrenia se adaptează la calendarul anului liturgic.

Cântările Treimice (cu *Aliluia*), care înlocuiesc cântarea „Dumnezeu este Domnul...” în zilele de rând din Păresimi, exprimă participarea Bisericii la cântarea îngerilor. Creștinul se scoală din noapte pentru a veghea cu îngerii și a aduce împreună cu ei laudă neconținută lui Dumnezeu. De aceea, toate scurtele tropare treimice din această parte a Utreniei, se termină, invariabil, prin întreitul imn „sfânt” al îngerilor, din viziunea lui Isaia (6:6) și din Apocalipsă (4:8).

Cu citirea *Catismelor de rând* din *Psaltire*, adică grupele de psalmi ce se numesc așa de cuvântul grecesc κάθισμα, adică ședere (de la καθίζω, a șede), pentru că în timpul citirii lor se poate șede jos în strane⁶¹. În unele din cărțile noastre de slujbă (*Liturghier*, *Tipicul bisericesc*, *Octoih*, *Triod* ș.a.), ele mai sunt numite și „stihologii” (ale Psaltirii), adică citirea psalmilor alcătuiți din „stihuri” sau versete. Fiecare catismă e împărțită în trei stări (părți). La Utrenie se citesc în timpul verii două catisme, iar iarna trei catisme, după cum arată *Regula de la începutul Psaltirii*. Se

⁵⁹ Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele rugăciuni*, cap. 309.

⁶⁰ Vezi cap. despre *Formele și denumirile poeziei imnografice* din *Liturgica generală*.

⁶¹ Vezi Simeon al Tesalonicului., *op. cit.*, cap. 311.

poate șede jos, de asemenea, în timpul cântării acelor stihiri care alternează cu citirea catismelor, și care, pentru acest motiv, sunt numite *sedelne*, *șezânde* sau *catismale* (după termenul grecesc *καθίσματα*), adică cântări ale catismelor. Întrebuințarea lor în cult se pare că este anterioară secolelor VIII-IX, când Sfântul Teodor Studitul le menționa ca pe un lucru nou.

Catismele și sedelnele reflectă – ca și stihurile de la „Dumnezeu este Domnul...” cu troparele – antagonismul sau lupta dintre elementele *Legii Vechi* de o parte și cele ale *Legii Noi* de altă parte, în evoluția cultului creștin. Și aici se vede, încă de mult, tendința de suprimare sau comprimare a elementului vechi precreștin, în favoarea celui mai nou, de origine pur creștină; în bisericile de enorii, de cele mai multe ori catismele se scurtează⁶².

Aceeași lege a procesului de suprimare sau comprimare și-au făcut deja efectul asupra altor grupe de cântări din Utreniei. Astfel, stihul „Bindecuvântat ești, Doamne, învață-ne pe noi îndreptările Tale!”, care se repetă înaintea fiecărei stihiri (fiecărui tropar) de la Bindecuvântările Învierii din rânduiala Utreniei de duminică, nu este altceva decât versetul 12 al Psalmului 118, psalm care alcătuiește singur Catisma a 17-a, adică a treia catismă din rânduiala Utreniei de duminică. Și acest psalm se cânta odinioară în întregime, dar cu timpul a fost înlocuit cu cântările cele noi ale Bindecuvântărilor Învierii, intercalate de la început printre stihurile lui.

Cădirea din timpul Bindecuvântărilor Învierii⁶³ închipuie aromatele (miresmele) aduse de femeile mironosițe la mormântul Domnului, în dimineața Învierii, pentru a completa ungerea trupului Domnului, potrivit rânduielilor tradiționale pentru morți.

Polieleul (de la *πολύελεος*, mult-milostiv) este o cântare care la praznice și la sărbătorile sfinților mai importanți înlocuiește Bindecuvântările Învierii de duminică, iar în unele duminici⁶⁴ se pune înainte de acestea. La sărbătorile Mântuitorului și ale sfinților, Polieleul este alcătuit din versetele alese (8 la număr) din Psalmii 134 („Robii Domnului, Aliluia...”) și 135 („Mărturisiiți-vă Domnului că este bun...”), care preamăresc în chip deosebit și laudă milostivirea lui Dumnezeu⁶⁵; după fiecare verset al Psalmului 135 se repetă refrenul „Că în veac este *mila Lui!* (ὅτι εἰς τὴν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ), ceea ce ași făcut ca această cântare să capete denumirea de Polieleu (*mult-milostiv* sau *multă milă*)⁶⁶. Pentru sărbătorile Sfintei Fecioare, tradiția athonită a alcătuit un alt imn, foarte complex format din versete ale Psalmului 44: „Cuvânt bun răspuns-a inima mea...”⁶⁷ însoțit de refrene care încep cu „Bucură-te...” și care reprezintă frânturi din diferite imne și rugăciuni pentru Maica Domnului.

În trei din duminicile Triodului (duminica fiului risipitor, duminica lăsatului sec de carne și duminica lăsatului sec de brânză) se adaugă, la Polieleul obișnuit al sărbătorilor (Psalmii 134 și 135), și Psalmul 136 („La râul Vavilonului...”), care exprimă plângerea și nostalgia poporului evreu pentru Țara Sfântă, atunci când se afla în robia babilonică, simbolizând acum plângerea creștinilor, după raiul pierdut, patria originală și fericită a omului, din care l-au izgonit păcatele.

Mărimurile cu stihurile lor (la ruși *Величания*), care urmează după Polieleu, sunt o particularitate a ritului românesc și slav (grecii nu le au). Se numesc așa pentru că ele preaslăvesc măreția praznicului sau a minunilor și meritelor sfinților sărbătoriți, începând totdeauna cu cuvintele: „Mărimu-te pe tine...” (*Величаем тя*). Acestea alcătuiesc primul rând de Mărimuri (propriu-zise) și sunt de origine rusească, fiind atribuite, după suprascrierile din unele ediții ale *Psaltirii* și ale *Catavasierului*, *Fericitului Macarie*, filosof și ritor (predicator), la care unele ediții îl adaugă pe *Timotei Monahul*. Unele sărbători mai au și al doilea rând de Mărimuri sau „Pripele”,

⁶² În BOR, în parohii catismele nici nu se mai pun, iar în Basarabia ele doar se scurtează. Pentru a evita o schimonosire a textului prin punerea unor frânturi din psalmi (cum adesea se întâmplă), se recomandă ca în fiecare duminică să se pună câte o *Slavă* din fiecare Catismă, urmând ca în celelalte duminici, ele să fie înlocuite prin rotație.

⁶³ Aname la *Bindecuvântări* trebuie făcută cădirea mare, nu la Polieleu, cum greșit fac unii.

⁶⁴ În mod normal, nu în toate duminicile ar trebuie să se pună Polieleu (așa cum arată și rânduiala Polieleului din *Psaltire*), ci numai în anumite perioade ale anului. Atunci când nu este prevăzut Polieleu, la strană trebuie să se citească Catisma a 17-a. În prezent, în Basarabia, absolut în toate duminicile de peste an, înainte de Bindecuvântările Învierii, se cântă Polieleul (doar din 4 stihuri).

⁶⁵ Despre Polieleu vezi la Simeon al Thesalonicului, *op. cit.*, cap. 309.

⁶⁶ Având în vedere că în limba greacă cuvintele „milă” și „ulei” sunt paronime, iar uleiul, poate tocmai în virtutea acestei paronimii, a fost văzut ca simbol al milei. De aceea, unele rânduieli monahale prevăd că înainte de Polieleu să se alimenteze candelile cu ulei, iar la sfârșitul slujbei să se miruiască din aceste candelile. În Biserica Rusă, miruirea se face imediat după Evanghelie (iar mulți dintre ruși înțeleg prim Polieleu toată partea Utreniei: de la începutul Ps. 134 și până la miruit inclusiv).

⁶⁷ Acest imn, necunoscut tradiției ruse (și muzicii corale) este numit și el pe nedrept „Polieleu”, dar am văzut deja de unde vine această denumire, iar Psalmul 44 nu face referire la „multă milă”, așa cum e cazul Psalmului 135.

care încep de regulă cu „Veniți toți (credincioșii)...” și care sunt opera unui imnograf român din secolul al XIV-lea: *Kyr Filotei Monahul* (probabil de la Cozia), fost logofăt a lui Mircea cel Mare.

Stihurile Mărimurilor sunt de fapt diferite versete din psalmi, potrivite (tematic) cu evenimentul sau cu sfântul sărbătorit din ziua respectivă. Alegerea stihurilor pentru fiecare sărbătoare⁶⁸ este atribuită lui *Nichifor Vlemide* (teolog bizantin, sec. XIII). Odată, în timpul cântării Mărimurilor avea loc ritul scoaterii icoanei sfântului sau a praznicului respectiv, ritual care se mai păstrează pe alocuri.

Strofa sau stihira numită *Ipacoi* (ὑπακοή = ascultare) sau *subascultător* (cum a fost tradus acest cuvânt în unele ediții ale *Octoihului*), precedă cântarea Antifoanelor, în rânduiala Utreniei de duminică; la celelalte sărbători, Ipacoi-ul este așezat după Cântarea a treia a Canoanelor. „Ipacoi” însemna la început refrenul care se intercala printre versetele psalmilor cântați în cântarea psalmodică.⁶⁹ Astăzi, stihurile duminicale numite astfel, sunt rânduite pe cele opt glasuri și toate proclamă în mod solemn Învierea Domnului; de aceea li s-a dat această denumire, ca unele care trebuie să fie ascultate cu deosebită luare aminte și fără să stăm jos. După vechii tâlcuitori ai cultului, denumirea de „ascultare” (ascultător sau stihiră a ascultării) se referă la Hristos-Mântuitorul – Adam cel nou – Care, prin ascultare, adică prin împlinirea voii Tatălui, a anulat neascultarea vechiului Adam și l-a adus la vrednicia cea dintâi; se poate referi și la sfintele femei mironosițe care, în frunte cu Maica Domnului, au venit cele dintâi la mormânt și, ascultându-l pe Hristos cel înviat, au vestit apostolilor bucuria Învierii, anulând astfel neascultarea Evei, prin care s-a călcat porunca și a venit blestemul⁷⁰.

Antifoanele sau *Treptele antifoanelor* (ἀναβαθμοί) din *Octoih* sunt cântări scurte, numite „antifoane” pentru că se cântă alternativ de către cele două strane sau coruri de cântăreți. Ele sunt compuse de Sfântul Teodor Studitul, pe baza Psalmilor 119-133, care formează Catisma a XVIII-a, numită și „cântarea treptelor”, pentru că se cântă pe treptele de la intrarea în templul din Ierusalim, de către două coruri (cete) de cântăreți, care stăteau față în față și cântau pe rând. Fiecare dintre antifoanele celor opt glasuri e format din nouă tropare sau stihiri scurte, grupate trei câte trei, în trei antifoane pentru fiecare glas, cu excepția celui de la glasul VIII, care este împărțit în patru antifoane, având astfel 12 tropare. Împărțirea aceasta a antifoanelor are deci o evidentă semnificație trinitară, referindu-se la cele nouă cete ale ierarhiei cerești a îngerilor, care cântă Sfintei Treimi lauda cea necurmată sau neadormită, cu care ne unim și noi spre a-Lăuda pe Domnul.

Citirea Evangheliei este partea principală și specifică a Utreniei sărbătorilor. În jurul ei se grupează un șir întreg de cântări și formule (Polieleul, Binecuvântările Învierii, Antifoanele, Prochimenul, „Toată suflarea..., Învierea lui Hristos văzând...” etc.) menite să încadreze și să pună în lumină această lucrarea biblică, prin care, în sărbătorile din cursul săptămânii, se simbolizează arătarea sau venirea lui Hristos în lume și învățătura Lui mântuitoare, iar duminica, învierea Lui.

Duminica se citește la Utrenie una din cele 11 *Evanghelii ale Învierii* (Ἐὐαγγέλια ἑωθινά)⁷¹, deoarece duminica este ziua săptămânală închinată comemorării Învierii Domnului. Citirea celor 11 pericope duminicale ale Evangheliei începe după prima duminică după Rusalii (Duminica Tuturor Sfinților), ciclul lor repetându-se astfel, odată la 11 duminici, în tot cursul anului, cu excepția perioadei Penticostarului, când șirul lor suferă unele modificări. Ciclul celor 11 *Evanghelii* duminicale ale Utreniei era deja fixat în secolul al VIII-lea, dar momentul în care se citea *Evanghelia* în cursul Utreniei nu era pretutindeni aceeași. Astfel, la Ierusalim se citea (ca azi) după antifoane, pe când la Constantinopol se citea după doxologie, fiind încadrată de cele două tropare ale Învierii care și-au păstrat până astăzi locul lor de la sfârșitul Utreniei.

Evanghelia de duminică se citește pe una din laturile sfintei mese⁷² pentru că preotul care citește *Evanghelia* Învierii îl închipuie acum pe îngerul care a vestit femeilor mironosițe Învierea.

⁶⁸ Aici este vorba nu numai de Mărimuri, ci și de Stihovăni, Prochimene, etc.

⁶⁹ El era cântat prima dată de cântăreț, iar ceilalți îl ascultau. Apoi toți ceilalți îl repetau după fiecare verset.

⁷⁰ Vezi, de ex., *Tâlcuire pe scurt, tâlmăcită din cea pre larg elinească, a lui Nichifor Callist Xantopolul, la antifoanele celor opt glasuri ...*, de ierom. Gherontie, Neamțu, 1817, t. 98 r.

⁷¹ De fapt, în *Evanghelia* avem 12 pericope despre înviere, dar numai 11 se citesc

⁷² Excepție se face numai în noaptea Paștilor, când *Evanghelia* se citește nu numai în afara altarului, ci chiar afară din biserică, în mijlocul și în văzul credincioșilor și chiar la începutul slujbei, pentru a se vesti astfel la toată lumea marea minune a Învierii, a cărei amintire anuală o comemorăm atunci (comp. și Pr. Prof. P. Vintilescu, *Liturghierul explicat*, pp. 70-71).

Acesta (dacă e vorba numai de unul) a șezut pe piatra răsturnată a mormântului⁷³, „în partea dreaptă” unde era căzută năframa capului, cum precizează Sfântul Evanghelist Marcu (cap. 16:5), sau după spusele Evanghelistului Ioan despre doi îngeri (20:12): „unul către cap și altul către picioare”. Deci Evanghelia duminicală poate fi citită pe oricare din laturile sfintei mese⁷⁴, anume pentru că aceasta închipuie Mormântul Domnului⁷⁵.

La sărbătorile din cursul săptămânii, Evanghelia este citită însă dintre ușile împărătești (ca la Liturghie), deoarece nu mai este vorba de cele 11 Evanghelii ale Învierii și atunci preotul îl reprezintă pe Mântuitorul însuși, vorbind în fața mulțimilor și învățându-le, înainte de patima și învierea Sa⁷⁶. Evangheliile respective se aleg atunci dintre pericopele al căror conținut vorbește despre evenimentul sărbătorit (la praznicele împărătești) ori stă în vreo legătură oarecare cu viața și virtuțile sfinților serbați.

Scoaterea Sfintei Evanghelii în mijlocul bisericii la Utrenia de duminică închipuie arătarea Domnului după Învierea Sa și vestirea Învierii la toată lumea. De aceea se cântă acum „Veniți, toți credincioșii, să ne închinăm Sfintei Învierii lui Hristos...”. Alcătuirea imnului „Învierea lui Hristos văzând...” este atribuită Sfântului Ioan Damaschinul.

Psalmul 50 este întrebuițat încă din vechime în rânduiala Utreniei⁷⁷, în același loc în care îl găsim și azi în toate riturile liturgice răsăritene; el exprimă aici sentimentele de umilință și smerenie, cu care credincioșii îl întâmpină pe Hristos, Cel ce S-a arătat mai înainte prin citirea Evangheliei ori prin cântările care ne vorbesc despre El. Odinioară, el se cânta antifonic și constituia începutul vechiului oficiu al dimineții sau al Utreniei propriu-zise (în Apus, *Laudes matutinae*).

Cu *stihira Învierii* („Înviind Iisus din mormânt...”) se termină șirul cântărilor în legătură cu Evanghelia, care alcătuiesc o parte distinctă – și anume partea cea mai importantă și mai caracteristică a Utreniei duminicilor, prin care aceasta se deosebește de Utrenia zilelor de rând. Stihira aceasta este de o adâncă vechime, fiind socotită, de unii liturgiști, ca fiind de proveniență egipteană. Într-o formă puțin mai deosebită se cântă și în cultul catolic, la venerarea Sfintei Cruci din Vinerea Patimilor.

După aceasta urmează, precum am văzut, citirea *Canoanelor* sau *Catavasiilor*, care alcătuiesc partea a treia a serviciului Utreniei. *Canoanele* alcătuiesc una dintre cântările caracteristice serviciului Utreniei. Fiind produse ale poeziei religioase creștine, inspirate din cântările poetice ale cărților *Vechiului și Noului Testament*, ele reprezintă cea mai strălucită expresie poetică, în cultul ortodox, a legăturii strânse dintre Vechiul și Noul Testament.

Cântările numite *luminânde* sau *svetilne* (τὰ φωταγωγικά), care se cântă înainte de Laude, se numesc așa: fie pentru că odinioară ele se cântau în momentul când începea să se lumineze de ziuă, fie că în mai toate cântările care poartă această numire e vorba de lumină: lumina naturală a zilei, adusă de soare, ori – mai ales – lumina cea adevărată și veșnică, întruchipată și adusă în lume de Hristos-Mântuitorul⁷⁸. Ele sunt adevărate epicleze (invocări) ale lui Hristos-Lumină, presărate în cursul întregii Utrenii. Îndeosebi, pentru cele 11 *svetilne duminicale ale Învierii* se întrebuițează și denumirea de *exapostilarii* (ἐξαποστειλάρια de la ἐξ-ἀπὸ-στέλλω = a trimite), redată uneori în românește prin *trimițătoare* ori *tropare ale trimiterii*; denumirea aceasta se explică prin aceea că în ele este vorba ori de trimiterea sfințelor femei către apostoli și a acestora la neamuri pentru propovăduirea Învierii, ori de făgăduința trimiterii Sfântului Duh, făcută de Mântuitorul înainte de Înălțarea Sa la cer. Se mai numesc așa și pentru că, odinioară, în biserica cea mare (catedrala patriarhală) din Constantinopol se trimitea unul dintre cântăreți în mijlocul bisericii, spre a executa aceste cântări.

⁷³ Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele slujbe*, cap. 335.

⁷⁴ În România ea este citită tot timpul de pe latura de miază-noapte („de la cap”), iar în Basarabia (acolo unde se mai ține cont de acest simbolism), cei mai mulți citesc de pe latura de miază-zi („de la picioare”) – aceasta fiind și mai comod din cauza analogului care obligatoriu stă în partea de miază-noapte a sfintei mese. Dacă însă slujba e cu diacon, atunci Evanghelia e citită din mijlocul bisericii, așa cum e obiceiul în Biserica Rusă.

⁷⁵ Acest simbolism este foarte vechi. El aparține Sf. Ioan Postitorul (sec. VI).

⁷⁶ Simeon al Tesalonicului, *op. cit.*, cap. 335-336.

⁷⁷ Vezi, de ex., Sfântul Vasile cel Mare, *Epist. 207 (către clerul din Neocezarea Pontului)*.

⁷⁸ Simeon al Tesalonicului, *op. cit.*, cap. 313.

Cele 11 luminânde duminicale (ἑξαποστειλάρια ἀναστάσιμα) sunt, ca și stihirile evangheliei, în legătură cu Evangheliile corespunzătoare ale Învierii, pe care ele le parafrazează. Ele sunt alcătuite, după unii, de împăratul bizantin Leon Filozoful (Înțeleptul), iar după alții, de fiul său, Constantin al VII-lea Porfirogenitul (sec. al X-lea). Stihul „*Sfânt este Domnul Dumnezeuul nostru...*” și celelalte, care se cântă duminica înaintea lumânândelor, sunt luate din Psalmul 98 (vers. 2, 3, 5, și 9)⁷⁹.

Cu *Laudele* începe a doua subdiviziune a acestei ultime părți a Utreniei, care ține până la sfârșitul slujbei. *Laudele* (Χвалите, οἱ Αἱνοί, τό Πασαπνοάριον) sunt cântările principale și caracteristice ale rânduiei Utreniei. Ele sunt alcătuite din o serie de stihiri cu număr variabil (duminica 8, la praznice 6, la sărbătorile mai mici și în zilele de rând 4), care alternează cu versetele din *Psalmii* 148, 149 și 150, care au ca final refrenul ebraic „Aliluia” = „Lăudați pe Domnul!”. Întrebuințarea acestor psalmi în serviciul divin al dimineții, menționată în documente încă din secolul al IV-lea⁸⁰, reprezintă o moștenire străveche din cultul iudaic și este universală în toate riturile liturgice creștine, cu excepția celui romano-catolic, din care a fost suprimată în 1911 de către reformatorii *Psaltirii* romane. Odinioară, ei se cântau în întregime; după fiecare verset cântat sau rostit de către solist sau conducătorul cântării, poporul cânta refrenul: ”Toată suflarea să laude pe Domnul!”. Astăzi, numai în zilele de rând care nu au stihiri la Laude în *Minei* acești psalmi se citesc în întregime ca odinioară, așa cum îi găsim încă în *Ceaslov*. La slujba din duminici și sărbători au rămas din ei numai primele două versete ale Psalmului 148, versete care se cântă pe larg la început, precum și celelalte câteva stihiri (versete) din ceilalți psalmi (Ps. 149: 9; Ps. 150:1-5; Ps. 9:32 și Ps. 137:1), cântate recitativ printre stihirile Laudelor. Stihirile acestea reprezintă compoziții mai noi, de inspirație creștină, alcătuite de diferiți imnografi din sec. al VI-lea înainte și care au intrat treptat în *Mineie*, *Octoih*, *Triod* și *Penticostar*.

Ultimele două stihiri de la Laude se cântă precedate nu de versetele din psalmi, ci de *Slavă...*, apoi *Și acum...*; duminica, la *Slava...* Laudelor, se cântă una dintre *cele 11 stihiri ale Evangheliei*, numite și *Eothinale* (de la cuvântul grecesc ἑοθινός, care înseamnă matinal); mai toate vorbesc despre mergerea foarte de dimineață a femeilor mironosițe la mormântul Domnului, în ziua Învierii. Ele corespund – ca și svetilnele – celor 11 Evanghelii ale Învierii, pe care le comentează sau le parafrazează, și sunt alcătuite de împăratul bizantin Leon Înțeleptul sau Filosoful (†911).

Doxologia sau *Slavoslovia* (sau *Imnul îngeresc*, deoarece primul ei verset – „Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu...” – este imnul cântat de îngeri la Nașterea Domnului, Lc. 2:14), constituie una dintre cele mai vechi părți ale serviciului Utreniei. În forma sa de azi, *Doxologia* este un imn cu caracter trinitar, adică alcătuit „în cinstea Treimii”, cum zice Simeon al Tesalonicului⁸¹. Dar în serviciul liturgic ea a fost întrebuințată la început în forma sa originară și cea mai simplă, de imn al îngerilor, adică așa cum o aflăm în *Evanghelia de la Sfântul Luca* (2:14). În această formă o găsim, de ex., în *Constituțiile apostolice* (cartea a VIII-a, cap. 13), inserată în rânduiala Liturghiei, îndată după „Unul Sfânt, unul Domn...”; dar în același document o găsim, în alt loc (cartea a VII-a, cap. 47 și 48), deja amplificată aproape în forma de azi, ca un imn de laudă către Dumnezeu-Tatăl și Fiul, amplificare provocată, desigur, de discuțiile dogmatice hristologice din secolul al IV-lea, provocate de arienii. Ulterior, din pricina ereziei pnevmatomahe a lui Macedonie, s-a adăugat și mențiunea Sfântului Duh, cea de-a treia persoană a Sfintei Treimi („Doamne, Împărate creșc, Dumnezeule... și Duhule Sfânt!”), imnul căpătând astfel un caracter expres trinitar, adică alcătuit „în cinstea Treimii”, cum zice Simeon al Tesalonicului, și devenind un mijloc de luptă al Ortodoxiei împotriva ereziilor antitrinitare. Amplificarea s-a făcut, ca de obicei, tot pe bază de texte biblice, în deosebi cu versete din psalmi, luate textual sau cu mici adaptări.

Odinioară, *doxologia* se cânta în momentul când se iveau pe cer prima rază de soare, adică lumina zilei. De aceea, cântarea ei era introdusă, ca și azi, prin ecfonismul rostit de preot / diacon⁸²:

⁷⁹ De foarte multe ori, inclusiv în acest caz, părintele prof. Ene Braniște lansează ideea că anumiți psalmi cândva se citeau în întregime, iar acum din ei au rămas doar anumite stihuri – ipoteză care însă nu poate fi demonstrată. Se știe că și înainte se practica alegerea unor stihuri tematice și asta nu însemna că pentru acel stih, trebuia să se cânte un psalm întreg. Desigur, în anumite situații ideea este valabilă în sensul că din anumiți psalmi responsorici, au rămas nu niște stihuri la întâmplare, ci anume acele versete care serveau drept refrene și se repetau după fiecare stih.

⁸⁰ Vezi, de ex., Ioan Cassian, *op. cit.*, III, 6, P.L., t. XLIX, col. 135-136.

⁸¹ *Despre sfințele rugăciuni (slujbe)*, cap. 313, P.G., t. CLV, col. 572, și *trad. rom. cit.*, p. 697.

⁸² În Biserica Rusă acest ecfonism este rostit numai de preot și cu mâinile ridicate în sus.

„Slavă Ție, Celui ce ne-ai arătat nouă lumina!”, prin care îl slăvim pe Acela care ne dă nu numai lumina naturală a zilei, dar ne-a adus și lumina spirituală, a cunoștinței de Dumnezeu, El fiind „Soarele cel adevărat și lumina cea adevărată”⁸³, iar noi „întru lumina Lui vom vedea lumină”. În cadrul Utreniei, Doxologia ocupă deci un loc și are un rost analog cu cel ocupat de imnul „Lumină lină...” în cadrul Vecerniei. Ea înseamnă momentul culminant, apogeul laudei aduse de Biserică lui Dumnezeu, ca izvor al luminii naturale și totodată și ale celei spirituale, laudă care constituie scopul de căpetenie și elementul predominant al părții a doua a Utreniei, începând încă înainte de luminându. Într-adevăr formula rostită de preot (diacon) înainte de Cântarea a noua a Canoanelor ne prevestește venirea lui Hristos, „Lumina lumii”, mărirind pe Născătoarea de Dumnezeu ca *Maică a Luminii...*. Cântarea luminândelor, care coincidea odinioară cu începutul luminării de ziuă, ne aduce aminte de zorile *mântuirii*, pentru ca, ceva mai târziu, cântarea doxologiei să ne anunțe atât revărsarea luminii, cât și venirea lui Hristos, ca pe un fapt împlinit: „Slavă Ție, Celui ce ne-ai arătat nouă lumina!”. Atât laudele, cât și doxologia sunt, de fapt, imne de slăvire a lui Dumnezeu ca izvor al luminii, atât de necesară pentru viața omului, ca și aceea a întregii existențe organice.

Ideea și termenul de „lumină” sunt deci predominante și centrale în structura și simbolismul părții finale a Utreniei, care ar putea fi numită slujba prin excelență a zorilor sau a luminării, dar și a bucuriei, precum o caracterizează Sfântul Vasile cel Mare⁸⁴. Dacă în slujba de seară (Vecernia) răzbate melancolia discretă a amurgului, a micșorării și a dispariției treptate a luminii, în cea de dimineață (Utrenia), dimpotrivă, izbucnește exuberanța bucuriei, a jubilării pentru lumina care revine, care crește treptat și învâluie din nou lumea, aducând cu ea nădejdea și făcând să pulseze viața, redeșteptată din amorțirea somnului și din întunericul nopții, așa cum venirea lui Hristos în lume a adus bucuria mântuirii.

În diferitele părți care alcătuiesc serviciul Utreniei se exprimă astfel un șir întreg de aspecte ale simțirii noastre religioase, pe care ni le trezesc, pe rând, rugăciunile, cântările și citirile slujbei. Începem cu sentimentul de tristețe, cu tânguirea și pocăința celor aflați odinioară în întuneric și păcat, exprimate prin cei șase psalmi; gustăm apoi sentimentul de mângâiere și de nădejde, pe care ni le aduc cântarea „Dumnezeu este Domnul...” și cele următoare; jubilăm în sentimentul de bucurie și preaslăvire, pricinuite de Polieleu și citirea Evangheliei; după sentimentul de liniște și împăcare, pe care ni-l toarnă în suflete citirea (cântarea) lină a Canonului, cântăm lauda lui Dumnezeu prin intonarea Luminândelor și a Laudelor, iar în cele din urmă bucuria noastră culminează cu slăvirea lui Dumnezeu, în cântarea Doxologiei.

Cele două tropare, care se cântă după doxologie la Utrenia de duminică, vorbesc amândouă despre Înviere, de aceea în grecește se și numesc *τραπάρια ἀναστάσιμα* (tropare ale Învierii). Se pare că și acestea opera Sfântului Ioan Damaschin; ele au fost întrebuințate la început în slujba Învierii și încadrau odinioară Evanghelia care, la Constantinopol, se citea în acest moment al Utreniei duminicale.

Rugăciunea de plecare a capetelor, pe care preotul o citește în taină la sfârșitul Utreniei după ectenia cererilor (Doamne Sfinte, care întru cele de sus locuiești...), este totodată și rugăciunea de binecuvântare și de concediere a credincioșilor din biserică la sfârșitul Utreniei. Ca sens, ea corespunde deci cu *Rugăciunea amvonului* de la Liturghie. Ea trebuie să fie destul de veche, căci o rugăciune similară, dar cu alt text, găsim și în rânduiala Utreniei descrise în *Constituțiile apostolice* (cartea a VIII-a, cap.39).

*Vechea Intrare (Procesiune) a Utreniei*⁸⁵. În ritul liturgic catedral de la Constantinopol (sec. IX-XII) la Utrenia din duminici și sărbători, după al III-lea (din cele 3 antifoane neschimbabile) – care era chiar Doxologia Mare, întregul cler făcea Intrarea în altar, însoțit de vechea cântare *Sfinte Dumnezeule*, întrebuințată câteva secole mai înainte la intrarea în biserică în cadrul Liturghiei. După Intrare se citea Evanghelia, se spuneau ecteniile și Apolisul. Tipicul studit (post-iconoclast) nu a preluat în rânduiala sa (constituită, într-o anumită măsură, după Ceaslovul savait) această Intrare la Utrenie, ci doar pe cea de la Vecernie. Cu toate acestea, încă de la început, Tipicul studit prevedea o Intrare solemnă în altar în Sâmbăta Mare – când se cânta și Doxologia Mare (singura dată pe an la

⁸³ Sfântul Ciprian, *De dominica oratione*, cap. 35, P.L., t. IV, col. 560 B-C.

⁸⁴ *Regulile mari*, 37.

⁸⁵ După articolul diaconului Mihail Jeltov, *Βχοδ*, în ΠΘ, vol. 10.

Studion). Cu timpul, procesiuni asemănătoare au apărut și la sărbătorile Sf. Cruci: 14 septembrie, 1 august și duminica a III-a din Postul Mare.

În practică rusă veche, asemenea Intrări solemne aveau loc în toate duminicile de peste an (cu excepția celor din perioada Triodului și Penticostarului) și această tradiție s-a menținut până în sec. XVII – deși tipicul studit, aflat în uz la ruși la început, a dispărut încă de prin sec. XIV. La aceste Intrări, ca și la cele de la Vecernie, trebuiau să participe toți clericii din oraș (de aceea ele se mai numeau *intrări sobornicești* – *соборные входы*). Procesiunea se făcea cu Crucea din spatele Sf. Mese și cu Evanghelia. Episcopul stătea în mijlocul bisericii, pe catedră, unde venea după cântarea Canonului. Diaconul îi aducea Evanghelia spre sărutare, apoi o înălța (probabil ca la Liturghie) și ducea în altar⁸⁶, fiind însoțit de preoți. Se încheia cântarea trisaghionului și apoi se cânta troparul duminical. După aceasta, diaconul rostea prochimenu duminical (fără *Toată suflarea...*) după care, preotul mai mare scotea Evanghelia pe amvon și citea pericopa învierii, apoi o ducea episcopului spre sărutare și apoi iarăși se întorcea în altar. În felul acesta, la Utrenia de duminică erau 2 citiri din Evanghelie – înainte de Canon și după Doxologie: prima era – pentru sfântul prăznuit sau dacă nu avea, atunci se citea cea pentru Maica Domnului (Luca 1:39-56), iar a doua – a Învierii (din cele 11).

În 1653, patriarhul Nikon, care se lupta pentru unificarea cultului rusesc cu cel grecesc, a interzis aceste Intrări solemne în cadrul Utreniei și a uniformizat toată rânduiala Utreniei. Astăzi toți ortodocșii au doar 4 Intrări solemne la Utrenie: în Sâmbăta Mare și cele 3 sărbători ale Crucii.

⁸⁶ Nu-i exclus ca obiceiul de a duce Evanghelia în altar anume în acest moment (la Utrenia de duminică) să-și tragă rădăcinile din acest rit vechi.